Check Point Threat Extraction secured this document Get Original

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 19, Sayı: 1, 2010
s. 69-109

Hadislere Göre Karşı Cinse Dokunmanın Abdeste Etkisi

Hüseyin KAHRAMAN
Doç. Dr., U.Ü. İlâhiyât Fakültesi Hadis Anabilim Dalı
huskahraman@hotmail.com

Özet

Abdest, dinî bir temizliktir. Bu temizlik, el-Mâide Suresi 5/6'da emredilmiştir. Bu âyet aynı zamanda abdestin, farzlarına da işâret etmektedir. Ancak bu konu mezhepler arasında ihtilâflıdır. Abdesti bozan şeyler konusunda da ihtilâf vardır. Bu ihtilâflardan biri de karşı cinse dokunmadır. Makâlede bu görüşler ve dayandıkları deliller üzerinde durulacaktır.

Abstract

The Influence of Touching Someone From The Other Sex on Ablution According to Hadiths

The ablution is religious cleanliness. This cleanliness is commanded in Surah el-Maıda 5/6 in Quran. This verse, at the same time, indicates the ablution's obligations. But the juristic schools differ in these obligations. There are some differences between schools also in which cancels the ablution.One of these differences is touching someone from the other sex. This study contains a critique of these contents and their evidences.

Anahtar Kelimeler: Fıkhî hadis, dokunma, karşı cins, abdest.

Key words: Juristic hadith, touching, the other sex, ablution.

I. GİRİŞ

Abdest; başta namaz olmak üzere bazı ibadetlerin yerine getirilmesinden önce yapılan ve kendisi de başlı başına ibadet hükmünde olan dinî temizliktir.[1] Bu temizlik, Kur'ân'da "Ey iman edenler! Namaza kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın."[2] âyetiyle emredilmiştir. Bu âyet aynı zamanda abdestin farzlarına da işaret etmektedir. Bazı mezhepler abdestin farzlarını âyette ifade edilen bu fiillerden ibaret kabul ederken bazıları bunlara niyet, tertip, uzuvların peş peşe yıkanması ve yıkama esnasında uzuvların ovulması gibi hususlardan bir veya birkaçını da ilâve etmişlerdir.

Benzer ihtilâflar abdesti bozan hususlar için de geçerlidir. Buna göre idrâr ve dışkı yollarından bir şey çıkması; cinsî münâsebet; şuurun kontrolüne engel olan bayılma, delirme/akıl hastalıkları, sarhoş olma ve uyku hallerinin abdesti bozduğunda ittifâk vardır. Ancak meselâ vücudun her hangi bir yerinden kan, irin ve cerehât gibi bir sıvının çıkıp akması, ağız dolusu kusmak, namazda kahkaha ile gülmek ve kişinin cinsel organına dokunması gibi hususların abdesti bozup bozmadığında ihtilâf edilmiştir.[3]

Abdeste etkisinde ihtilâf edilen hususlardan biri de kadın ve erkeğin birbirlerine temasıdır. Makâlede özellikle, bu ihtilâflı konu hakkında rivâyet edilen hadisler ve bunların tenkidi üzerinde durulacaktır. Ancak bu rivâyetler, karşı cinse dokunmanın abdeste etkisi hakkında ortaya konan görüşlerle bağlantılı olarak takdim edilecek, ayrıca konunun bütünlük arz etmesi açısından bu hususta kullanılan diğer delillere de değinilecektir.

II. KARŞI CİNSE DOKUNMANIN ABDESTE ETKİSİNE DAİR GÖRÜŞLER, DELİLLERİ VE TENKİDİ

Konu ile ilgili ihtilâfın temel kaynağı; en-Nisâ ve el-Mâide sûrelerinde[4] geçen ve "temizlik" gerektirdiğine işaret edilen fiiller arasında sayılan "أو لامستم النساء" ifadesidir. el-Mâide Suresi'ndeki bu âyetin ilgili bölümü şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا
الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ (بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى

---

1 Abdest ve abdestle ilgili konular hakkında geniş bilgi için bkz. Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihâli*, İstanbul 1991, s. 138-163; Şener, Abdülkadir, "Abdest", *DİA*, I, 68-70.

2 el-Mâide 5/6. Âyet meâllerinde Türkiye Diyânet Vakfı tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* isimli çalışma esas alınmıştır.

3 Bu hususlardan her biri müstakil bir makâlede ele alınmaya çalışılacaktır.

4 Bkz. en-Nisâ 4/43 ve el-Mâide 5/6.

فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا ...)جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ

"Ey iman edenler! Namaza kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin..."

Âyetin "أو لامستم النساء" kısmına getirilen yorumlar Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan nakledilen çeşitli rivâyetlerin de yardımıyla bazı mezhepler tarafından mücerred "dokunma/temas" bazıları tarafından ise "cinsel ilişki" mânâsına hamledilmiştir. İfadeye yüklenen bu mânâ ise sırf "dokunma" eyleminin abdest gerektirip gerektirmediğine yönelik farklı hükümlere ulaşılmasına sebep olmuştur. Böyle bir fiilin abdesti bozduğunu düşünenler "dokunma" ile sadece elin değil vücudu oluşturan cildin tamamının temâsını kastetmektedir. Bu nedenle meselâ öpme de, böyle bir temâsa sebep olduğu için aynı çerçevede değerlendirilir.

Dokunmanın abdeste etkisi sadedinde üç değişik görüş ileri sürülmüştür:

A. "Dokunmak Abdesti Bozar" Görüşü ve Delilleri

İmâm Şâfiî'ye (204/819) göre bir insanın, karşı cinsine sırf dokunması abdesti bozar.[5] Şâfiî hadis âlimi Nevevî'ye (676/1277) göre cumhûr da bu görüştedir.[6] Zâhiriyye'nin en önemli temsilcilerinden olan İbn Hazm (456/1064) da, dokunma kastıyla yani bilerek dokunulması durumunda abdestin bozulacağı kanaatindedir.[7]

İmâm Şâfii'ye göre meselâ bir erkek eliyle veya vücudunun her hangi bir bölümüyle, arada giysi gibi bir engel olmadan, şehvetle veya şehvetsiz bir şekilde hanımının her hangi bir yerine dokunsa her ikisinin de abdesti bozulmuş olur. Aynı durum kadın için de geçerlidir. Bununla birlikte eşlerden birinin, şehvetle veya şehvetsiz olarak, diğerinin cildine temas etmeksizin sadece saçına dokunması abdeste zarar vermez. Ancak kişinin bu durumda dahî ihtiyâten abdest alması, İmâm Şâfiî'ye göre güzel bir davranış olur. Dokunmanın abdeste etkisi konusunda genel itibariyle İmâm Şâfiî ile aynı fikirleri savunan İbn Hazm, bu hususta ona itirâz eder. İbn Hazm'a göre

---

5 Bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Beyrut 1393, I, 15-16.

6 Bkz. Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim*, Beyrut trs., II, 271.

7 Bkz. İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ*, Beyrut trs., I, 244-245.

İmâm Şâfiî'nin saç ile vücudun diğer kısımları arasında fark görmesinin Kur'ân, Sünnet, sahâbî kavli, icmâ veya kıyâs gibi delillerden dayanağı yoktur. Aksine onun bu görüşü, bütün bu delillere muhâliftir.[8]

Dokunmanın abdesti bozduğunu ileri sürenlere göre eşlerin ister zevk alarak olsun isterse böyle bir amacı bulunmasın, birbirlerine ince veya kalın bir giysi üzerinden dokunmalarında bir sakınca yoktur. Zira burada kadın ve erkeğin cildi birbirine temâs etmemektedir.

Bu görüşü savunanlara göre dokunmanın unutarak veya dışarıdan bir zorlama ile olması; erkeğin vücut yapısı ve sağlığı açısından cinsel ilişkiye yeterliliği olup olmaması; kadının yaşlı veya genç olması ve dolayısıyla şehvet uyandırıp uyandırmaması, dokunmanın el ile veya başka bir organ ile olması arasında fark yoktur. Zira Allah Taâlâ âyet-i kerîmede böyle tahsisler yapmamıştır. Bu sebeple gözetilmesi gereken şey, mücerred olarak dokunma veya temâstır. Bunlardan lezzet ya da şehvet hissedilmesi dikkate alınmaz.[9]

Bu görüşte olanlar çeşitli delillere istinâd etmişlerdir:

1. Abdest Âyetleri

İmâm Şâfii'yi bu neticeye ulaştıran şey, âyetin sözdizimidir. Zira Allah Taâlâ âyette, cünüplükten temizlenmeyi zikrettikten sonra "Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmişseniz ya da kadınlara dokunmuşsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin" buyurmuştur. Yani "kadınlara dokunma" meselesini, "tuvaletten gelme" fiiline atıfla zikretmiş ve teyemmüm emrini bu ikisi üzerine binâ etmiştir. Dolayısıyla "kadınlara dokunma" fiili, "tuvaletten gelme" filinin gerektirdiği şeyi gerektirir ki, bu da abdesttir.[10]

İmâm Şâfii'ye göre âyette geçen "mülâmese" ifadesinin "dokunma" mânâsına geldiğinin en önemli delillerinden biri

"نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَنِ الْمُلاَمَسَةِ"

hadisidir.[11] Meşhur hadis eserlerinin çoğunda yer alan bu hadise göre "Hz. Peygamber, mülâmese ve münâbezeyi yasaklamıştır".[12]

---

8 "وكذلك تفريق الشافعي بين الشعر وغيره، فقول لا يعضده أيضا قرآن ولا سنة ولا إجماع ولا قول صاحب ولا قياس، بل هو خلاف ذلك كله" (bkz. *el-Muhallâ*, I, 249).

9 Bkz. İbn Hazm, el-Muhallâ, I, 245; Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, (eş-Şâfii es-Sağîr), *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1984, I, 116

10 İmâm Şâfii'nin konuyla ilgili görüşleri için bkz. *el-Ümm*, I, 15-16. Bu konuda ayrıca bkz. Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 116.

11 İmâm Şâfiî'nin bu görüşü için bkz. *el-Ümm*, I, 16.

12 Bu hadis için bkz. *Buhârî*, Büyû', 62-63; Libâs, 20; *Müslim*, Büyû', 1-3; *Ebû Dâvud*, Büyû', 25; *Tirmizî*, Büyû', 69; *Nesaî*, Büyû', 23-26; *İbn Mâce*, Ticârât, 12. Bu rivâyeti nakleden hemen bütün hadisçiler, metinde geçen bu iki keli-

Öyle anlaşılıyor ki İmâm Şâfii, hem âyette hem de bu hadiste kelimenin aynı kalıptan yani mufâ'ale bâbından geldiğine işaret etmektedir. Buna göre; hadiste kullanılan mülâmese kelimesi nasıl "dokunmak" mânâsına geliyorsa, âyette de bu anlama geliyor olmalıdır. Kaldı ki Şâfiîlere göre âyette geçen ifadenin "لامستم" (lâmestüm) şeklinde olması ile bazı kıraatlerde geçtiği üzere "لمستم" (lemestüm) şeklinde okunması arasında da fark yoktur.[13] Diğer taraftan İmâm Şâfii "لمس" kökünün "dokunmak" mânâsına geldiğine dair Arap şiirinden de delil getirir:

"وألمسْتُ كفي كفه أطلب الغنى ..."

"Zenginlik ümidiyle (belki zenginliği bana da geçer diye) elimi eline dokundurdum...".[14]

2. Bazı Sahâbî ve Tâbiîlerden Nakledilen Görüşler

İmâm Şâfiî'nin verdiği bilgiye göre Abdullah b. Mesud (32/652) "dokunmanın abdest gerektirdiği" kanaatindedir.[15] Gerçekten de İbn Mesud'a göre bir kişi eşine eliyle dokunsa veya onu öpse abdesti bozulur. Kur'ân'ı en iyi bilen birkaç sahâbî arasında sayılan[16] İbn

menin açıklamasına dair bilgiler de nakletmiştir. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre mülâmese, alıcı ile satıcının, alış-veriş işlemini sözlü bir iletişim kurmadan hatta bakışmadan sadece birbirlerinin elbisesine dokunarak gerçekleştirmeleri; münâbeze ise, tarafların irâdelerini yanlarında bulunan bir şeyi birbirlerine atarak ifade etmeleridir. Bu metotlara göre alıcı, satın alacağı şeyi iyice inceleme imkânı bulamamakta, akitten sonra tespit edeceği bir ayıptan dolayı muhayyerlik hakkında sahip olamamaktadır. Câhiliye döneminde uygulanan bu alış-veriş metotları, sebep oldukları çeşitli mağduriyetlerden dolayı Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

13 Bu konuda bkz. Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 116. Nitekim zaman zaman muhâlefet etse de fıkıhta Şâfiî Mezhebine bağlı olan Fahrüddîn er-Râzî'nin (606/1210) verdiği bilgiye göre; kırâat imâmlarından, her ikisi de Kûfeli olan, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (156/773) ve Ali b. Hamza el-Kisâî (189/805), âyette geçen "لامستم" ifadesini "لمستم" şeklinde, diğerleri ise "لامستم" tarzında okumuştur. Râzî'ye göre bu ifadeden "dokunmak yani ciltlerin birbirine teması mânâsının anlaşılması, "cinsel ilişki" anlamına göre daha tercihe şayandır. Zira "لمس" kökünün hakikî mânâsı "el ile dokunmaktır". Bunun cimâa delâleti ise mecâzîdir. Dilde asıl olan, bir kelâmın hakîkate hamlidir. Râzî'ye göre, bu kelime müfâ'ale kalıbından gelen şekliyle yani "لامس" tarzında okunsa bile "cinsel ilişki" şeklinde yorumlanması yine mecâzîdir. Bu iki mütevâtir kırâatin mefhûmları arasında bir çelişki olmaması için kelimenin hakikî mânâsına hamledilmesi gerekir (bkz. *Tefsîr*, V, 216).

14 Bkz. *el-Ümm*, I, 16.

15 Bkz. İmâm Şâfii, *el-Ümm*, I, 15.

16 İbn Mesud, Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı şu kişilerden alınız" dediği (bkz. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 116-117. Bu hâdise göre diğer üç sahâbî Muâz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b ve Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'dir) sahâbîlerin başında gelmektedir. Hz. Peygamber'in ağzından yetmiş sûre işittiğini söyleyen İbn

Mesud abdest âyetlerinde geçen "أولامستم النساء" ifadesini "غمز" yani "el ile dokunmak" mânâsında yorumlamıştır.[17]

İbn Ömer'e (73/693) göre de bir erkeğin eşini öpmesi ve ona eliyle dokunması, mülâmese cinsindendir. Yani kim eşini öper veya eliyle dokunursa abdest alması gerekir.[18] Nitekim İbn Ömer, âyette geçen "لامستم" ifadesini de "جامعتم" (cinsel ilişkiye girerseniz) mânâsında değil "dokunursanız" şeklinde tefsir etmiştir. Kelimenin zâhir mânâsı budur. Farklı bir mânânın yüklenmesi zâhir mânânın hilâfına olacaktır.[19]

Kûfeli meşhûr hadis âlimi Şabî'ye göre de eşini öpen kişiye abdest gerekir. Aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb (94/712), Katâde (118/736), el-Evzaî (157/774) ve İshak b. Rahûye (238/853) gibi âlimler de aynı kanaatindedir.[20]

B. "Dokunma, Şehvetten Kaynaklanıyorsa Abdesti Bozar" Görüşü ve Delilleri

İmâm Mâlik'e (179/795) göre şehvet içeren veya böyle bir histen kaynaklanan dokunma abdesti bozar. Bu, hem dokunan hem de dokunulan kişi için geçerlidir. Bu dokunuşun doğrudan veya bir giysi üzerinden olması arasında da fark yoktur. Ancak eğer giysi veya örtü kalın ise bu dokunuşun abdeste zararı olmaz. Dokunmanın abdeste etkisi konusunda uzuv şartı da aranmaz; hangi uzuvla ve muhâtabın neresine dokunulursa dokunulsun abdest almak gerekir. Öpme konusunda ise şehvet şartı da aranmaz; her durumda abdesti bozar. Dokunmanın abdeste etkisi konusunda şehveti ölçü alan İmâm Mâlik'e göre meselâ bir kadın hasta eşinin başına veya ayakla-

---

Mes'ûd "Allah'ın kitabında bulunan her bir sûrenin nerede ve her âyetin de ne için indirildiğini bildiğini" ifade etmekte ve devamla "Bilsem ki ashâb arasında Kur'ân'ı benden daha iyi bilen biri vardır, hemen deveme atlar ona giderdim" demektedir (bkz. *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 8; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe, 115).

17 Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Azamî, Beyrut 1403, I, 133.

18 Bkz. *el-Ümm*, I, 15.

19 Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, I, 116. İbn Ömer'in kanaati hakkında ayrıca bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 132; İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillah en-Nemerî, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülbekîr el-Bekrî, Mağrib 1387, XXI, 176.

20 Bu isimler ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 133-134; *Tirmizî*, Tahâret, 63; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 177.

rına dokunsa, bundan bir lezzet almıyor ve şehvet hissetmiyorlarsa, abdest almalarına gerek yoktur.[21]

Ahmed b. Hanbel'e (241/855) göre de, şehvet içeren dokunuş abdesti bozar. Dokunmanın şehvet ile ilişkisi yoksa abdeste zarar vermez. Gerçi Ahmed b. Hanbel'den "dokunmak hangi sebeple olursa olsun abdeste zarar vermez" ve "dokunmak, her durumda abdesti bozar" gibi iki farklı görüş de nakledilmiştir. Ancak meşhûr görüşüne göre; dokunmanın abdeste etkisi konusunda ölçü, şehvettir. Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünü temellendirmeye çalışan Hanbelî âlim İbn Kudâme'ye (620/1223) göre dokunma, asıl itibâriyle abdest bozucu bir durum değil buna sevk eden bir âmildir. Abdesti bozup bozmaması konusunda da bu özelliği dikkate alınmıştır. Nitekim uyku da böyledir.[22]

Hadis âlimi Ebû Abdirrahman en-Nesaî (303/915) de peş peşe "باب ترك الوضوء من مس الرجل امرأته من غيرشهوة" (Erkeğin, şehvet hissetmeden eşine dokunması halinde abdest almasına gerek yoktur) ve " باب ترك الوضوء من القبلة" (Kişinin eşini öpmesinden dolayı abdest almasına gerek yoktur) şeklinde iki başlık açmış ve bunların altında Hz. Peygamber'in, zikredilen bu fiilleri yaptıktan sonra abdest almadığına dair 5 hadis zikretmiştir.[23] Onun bu tavrından, şehvet içermeyen temâsın abdesti bozmadığını düşündüğü sonucuna ulaşılabilir. Konunun akışı içinde Nesaî'nin de zikrettiği bu hadisler üzerinde geniş şekilde durulacaktır.

Hanbelî âlim İbn Kudâme'ye göre dokunulan kadının yaşının küçük veya büyük olması ve mahrem olup olmaması arasında fark yoktur. Dokunma konusunda dikkate alınacak tek husus, şehvet içerip içermemesidir. Şehvet içerirse, kadının vasfı ne olursa olsun abdest bozulur.[24] Mâlikî âlim İbn Abdilberr'in verdiği bilgiye göre de Hz. Peygamber'den nakledilen bazı uygulamalar bütün dokunmaların aynı olmadığını göstermektedir.[25]

İbn Kudâme'ye göre aynı prensipten hareketle, herhangi bir örtü veya giysileri üzerinden bir kadına dokunmanın da abdeste zarar

---

[21] İmâm Mâlik'in görüşleri için bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 170, 173, 179; İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hafîd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Mücteheid ve Nihâyetü'l-Muktesıd*, İstanbul 1985, I, 29; Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî, *Şerhu'l-Muvatta'*, Beyrut 1411, I, 132.

[22] Bkz. İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, Riyâd 1999, I, 260-261; a.mlf., *el-Kâfî fî Fıkhi İbn Hanbel*, Beyrut 1988, I, 46-47; İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbiddîn el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, Beyrut trs., III, 366.

[23] Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 120-121.

[24] Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 260-261.

[25] Bkz. *et-Temhîd*, XXI, 171.

vermediği sonucuna ulaşılır. Zira burada dokunulan, bizzat kadının kendisi değildir. Buradan hareketle Hanbelîler, giysinin ince olması durumunda abdestin bozulacağını iddia eden Mâlik, Leys ve Rabîa gibi ulemânın bu görüşlerini dikkate almamışlardır. Hanbelîlere göre bu durum, kadının (meselâ askıdaki) elbisesine dokunmaya benzer. Şehvet söz konusu olsa bile bu durum abdeste zarar vermez. Şehvet hissedip dokunmamak da böyledir.[26]

İbn Kudâme bu görüşlerini aktardıktan sonra bir erkeğe dokunan kadının abdesti ile ilgili ihtilâfa değinir. Verdiği bilgiye göre bu konuda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu konuda kadın da erkeğin tabi olduğu kurallara tabidir. Zira burada önemli olan temâstır ve dolayısıyla böyle bir durumda kadın ile erkek arasında fark yoktur. İkinci görüşe göre ise mezkûr âyetler erkeğe hitâp etmektedir. Bu konuda kıyas sahih değildir. Bu nedenle kadın erkeğe dokunursa, abdest almasına gerek yoktur.

İbn Kudâme'ye göre erkek eğer kadının saçına, dişine veya tırnağına dokunursa abdesti bozulmaz. Yine kadından kopan bir parçaya dokunsa, bu durum yine onun abdestine zarar vermez. Zira bunlar "kadın" ismiyle anılmazlar. Abdestin bozulması için, Evzaî'nin iddia ettiği gibi dokunmanın abdest organlarından biriyle olması da şart değildir. Zira konu ile ilgili nass, umûm ifade etmektedir.[27]

Mâlikîler ve Hanbelîler, karşı cinse dokunmanın abdesti bozmasını şehvet şartına bağlayan bu görüşlerini çeşitli deliller üzerine binâ etmişlerdir.

1. Abdest Âyetleri

Mâlikî ulemâdan İbn Abdilberr'e (463/1071) göre abdest âyetlerinde zikredilen "mülâmese" kelimesinin delâlet ettiği şey cimâ değil el ile dokunmaktır. Zira Allah Taâlâ "وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا " "Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın" buyurarak gusle değinmiş ve cümlede, şart ile cevabını içeren müstakil bir hususa işaret etmiştir. Âyetin devamında Allah Taâlâ teyemmüme işâret eder ve

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاء فَتَيَمَّمُوا

"Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin" buyurur. İbn Abdelberr'e göre âyetin bu kısmında da hem şart hem de bunun cevabı zikredilmiş yani konu bir bütün halinde arz edilmiştir. Bu da "mülâmese" kelimesi ile cimâ kastedilmeyip abdest ve teyemmümü

---

[26] Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 260-261.

[27] Bkz. İbn Kudâme, *el-Kâfî*, I, 46-47; *el-Muğnî*, I, 260-261.

gerektiren bir hadise işaret edildiğini gösterir. Çünkü bu her iki durum, "الغـــائط" kısmıyla ilgili şartın cevabıdır. Dolayısıyla bu kısım da, şartı ve cevabıyla müstakil bir konudur. Arapların konuşma tarzından anlaşılan da budur. Bu durumda mezkûr âyetin bazı takdim ve tehirlerle şu şekilde olduğu düşünülebilir:

"يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة من النوم، أو جاء أحد منكم من الغائط، أو لامستم النساء فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برؤوسكم وارجلكم إلى الكعبين. وإن كنتم جنبا فاطهروا. وإن كنتم مرضى، أو على سفر ولم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا فامسحوا وجوهكم وأيديكم"

"Ey imân edenler! Uykudan kalktıktan veya tuvaletten geldikten ya da kadınlara dokunduktan sonra namaza kılmaya kalkarsanız yüzlerinizi, dirseklerle kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin, topuklara kadar ayaklarınızı da. Eğer cünüp iseniz yıkanın. Eğer hasta veya yolculuk halinde bulunur da su bulamazsanız o zaman temiz bir toprakla teyümmüm edin; yani yüzlerinizi ve ellerinizi bununla meshedin". İbn Abdilberr'e göre Kur'ân'da bunun gibi pek çok takdim-tehir vardır.[28]

Bir diğer Mâlikî âlim İbn Rüşd'e (595/1198) göre "el ile dokunmadan dolayı abdest gerekir" diyenler, "لمـس" kökünün hakikî mânâsının "el ile dokunmak" olduğunu söylemektedir. Bu kelimenin "cimâ" mânâsında kullanılması ise mecâzîdir. Eğer bir lafzın hakikî mi yoksa mecâz anlamında mı kullanıldığı hususunda tereddüt edilirse, evlâ olan mecâza delâlet eden bir delil ortaya çıkmadıkça, hakîkate hamledilmesidir.[29] Görüleceği üzere bu ulemâ, âyetin el ile temâsa işaret ettiği kanaatindedir.

Mâlikî Mezhebi'nden Zürkânî (1112/1710) ise

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

"Eğer sana kağıt üzerinde yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi"[30] âyetinde geçen "فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ" "elleriyle onu tutmuş olsalardı" ibaresine işaret ederek "Arapların mülâmese kelimesinden anladığı, el ile dokunmaktır" der. Zürkânî'ye göre Hz. Peygamber'den nakledilen "اليدان تزنيان وزناهما اللمس" (Eller de zinâ

---

28 Bkz. *et-Temhîd*, XXI, 177-178.

29 Bkz. *Bidâyetü'l-Mücteheid*, I, 29-30. Fakat İbn Rüşd'e göre bu durumda karşıt görüşte olanların "eğer bu lafzın mecâzî anlamında kullanımı daha yaygınsa, mecâza delâleti daha güçlü olur" deme hakları olacaktır. Nitekim aynı âyette geçen "الغائط" kelimesinde de böyle bir kullanım vardır. Zira bu kelime hakîkatte mekâna yani tuvaletin kendisine işaret eder. Ancak bununla mecazî mânâsı yani bu mekânda yapılan şeyler kastedilir.

30 el-En'âm 6/7.

yapar. Onların zinâsı, dokunmaktır) hadisi[31] de "mülâmese" kelimesinin dokunmak mânâsına geldiğine delâlet etmektedir. Ona göre, zaten abdest âyetinde geçen "لامستم" ifadesinin "لمســـتم" şeklinde okunduğu kırâatler de vardır. Ayrıca Zürkanî, İmâm Şâfiî'nin bu konuda delil gösterdiği "mülâmese alış-verişine" de atıfta bulunur. Zürkânî'ye göre bütün bunlardan hareketle evlâ olan, kelimenin hakîkî mânâsının alınması ve kinâyeye hamledilmemesidir.[32]

Mâlikî ve Hanbelîlere göre Hz. Peygamber'den nakledilen bazı hadisler de aynı hususlara işaret etmektedir.

2. Hadisler

Bu hadislere geçmeden önce, dokunmanın abdeste etkisini şehvet ile ilişkilendiren âlimlerin, Hz. Peygamber'in konuya delil olabilecek uygulamalarını iki gruba ayırdıklarını ifade etmek gerekir:

1. Erkeğin bir kadına dokunup onu öpmesinin her zaman şehvetten kaynaklanmadığına delâlet eden hadisler. Nitekim Mâlikî âlim İbn Abdilberr'in, yine aynı kanaatte olan İshak b. Râhûye'den aktardığına göre bir erkek, hanımını herhangi bir şehvet hissetmeden sırf sevgi, saygı ve iyilik göstergesi olarak da öpebilir.[33] Aynı şekilde Hanbelî âlim İbn Kudâme de "öpme, şehvetle ilgili olabileceği gibi olmayabilir de..." demektedir.[34]

2. Şehvet içermeyen dokunmanın abdeste zarar vermeyeceğine işâret eden hadisler. Mâlikî ve Hanbelîler'in asıl delillerini bu hadisler oluşturmaktadır. Ancak bu âlimler, her iki gruba giren hadisleri, aralarında fark gözetmeden, görüşlerinin delili olarak takdim etmişlerdir. Bu hadisler şöyle sıralanabilir:

---

31 Zürkânî'nin zikrettiği bu hadise en yakın metin Ebû Dâvud tarafından ve Ebû Hureyre tarîkinden nakledilmiştir. Bu hadisin ilgili kısmında Hz. Peygamber "واليدان تزنيان فزناهما البطش" (Eller de zinâ yapar; onların zinâsı da tutmaktır) buyurmuştur (bkz. *Ebû Dâvud*, Nikâh, 44, 2153 no'lu hadis). Görüleceği üzere burada "dokunmak" mânâsına gelen "لمس" yerine "kuvvetle tutmak, sıkmak" anlamındaki "بطش" kelimesi kullanılmıştır. Bu da mücerret dokunma eyleminden ziyâde kasıtlı bir fiili çağrıştırmaktadır. Kaldı ki hadisin Ebû Hureyre ve İbn Mesud'dan gelen çeşitli rivâyetlerinde ilgili kısım sadece "واليدان تزنيان" (Eller de zinâ yapar) şeklinde olup bunun keyfiyetine değinilmemiştir (bu rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 412; II, 343, 372, 411, 528). Abdürrezzâk'ın rivâyetinde ise ifade, Hz. Peygamber'e izâfe edilmemiş olup Ebû Hureyre'nin kendi sözüdür (mevkûf). Bu rivayet için bkz. *el-Musannef*, VII, 414 (13680 no'lu rivâyet).

32 Bkz. *Şerhu'l-Muvatta'*, I, 132-133.

33 Bkz. *et-Temhîd*, XXI, 179.

34 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 258.

a. Hz. Peygamber'in Bir Sefer Dönüşü Hz. Fâtıma'yı Öptüğüne Dair Hadis

Bu hadis, bazı Mâlikî ve Hanbelî ulemânın, dokunmanın ve hatta öpmenin her zaman şehvetle ilişkili olmayabileceğine dair getirdiği delillerdendir. İbn Kudâme'nin senedsiz, İbn Abdilberr'in ise İshak b. Râhûye'ye izâfe ile ve "el-Fadl b. Mûsa ← el-Hüseyin b. Vakıd ← Yezîd en-Nahvî ← İkrime" senediyle naklettiği rivâyete göre "Hz. Peygamber bir sefer dönüşü Hz. Fâtıma'yı öpmüştür".[35]

Görebildiğimiz kadarıyla bu rivâyetin senedinde yer alan râvîler hakkında kayda değer bir tenkit yapılmamıştır. Ancak İbn Abdilberr'in zikrettiği sened dikkate alındığında bu rivâyet, bir tâbiî olan İkrime'nin (105/723) doğrudan Hz. Peygamber'den nakli olması sebebiyle mürsel ve dolayısıyla zayıftır.[36] Kaldı ki İkrime, hadis rivâyet ehliyeti açısından bazı münekkidlerin tenkidine maruz kalmış ve cerh edilmiştir.[37]

Sıhhatine zarar verecek böyle kusurlara sahip olan bu rivâyet yanında, hadis kitaplarında aktarılan bazı bilgilerden Hz. Peygamber'in, sefer gidiş-dönüşlerinde kızı Fâtıma'ya özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir sefere veya savaşa çıkmak için Medine'den ayrılırken orada kalan ashâbına ehl-i beytinden son olarak Fâtıma'yı emânet etmekte, şehre döndüğünde ise (mescide girip iki

---

35 bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 179; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 258.

36 Mürsel, hadisçilerin büyük çoğunluğuna göre, bir tâbiînin sahâbîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir (bkz. İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman, *'Ulûmu'l-Hadîs*, Dımaşk 1986, s. 51; Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedrîbu'r-Râvî*, Medine 1972, I, 195). Ancak bazı hadisçiler bu ıstılâhın kapsamını biraz genişletmiş, çoğunluğun munkatı saydığı bir takım hadislere de mürsel demişlerdir. Meselâ Hatîb el-Bağdâdî, tâbiînin doğrudan Hz. Peygamber'den naklettikleri yanında, daha sonra gelen nesillerin; çağdaşı olmayan, çağdaşı olsa bile görüşmediği, görüştüğü halde hadis almadığı şeyhlerden naklini de mürsel kapsamında değerlendirir (bkz. *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, Haydarabad 1357, s. 384). Hadisçilere göre, senedden düşen râvînin kim olduğu ve dolayısıyla adâlet ve zabt gibi rivâyet ehliyeti bilinmediğinden, mürsel hadis zayıftır ve onunla amel edilmez (bkz. Suyûtî, a.g.e., I, 198).

37 İbn Abbas'ın mevlâsı olan İkrime b. Abdillah, bazı münekkidler tarafından sika bulunmakla birlikte Yahya b. Saîd el-Ensârî, Saîd b. el-Müseyyeb, Muhamed b. Sîrîn gibi hadisçilere göre ise yalancıdır. İbn Sa'd'a göre ise İkrime, büyük bir âlim olsa da hadisleriyle ihticâc edilmez. İmâm Mâlik de onun hadislerini nakletmeyi uygun bulmamaktadır. Fakat asıl tenkidler onun itikâdî yönüyle ilgilidir. Zira münekkidler özellikle onun Hâricî düşünceyi savunduğuna dikkat çekmektedir. İkrime hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,* Beyrut 1995, I, 116-119; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1984, VII, 235-241.

rekat namaz kıldıktan sonra) yine ilk olarak kızının evine girmektedir.[38]

Hadis kitaplarında yer alan bazı rivâyetlere göre ise Hz. Fâtıma, seferden dönen babasına sarılıp O'nu öpmektedir. Böyle bir rivâyet Hâkim en-Nisâburî tarafından nakledilmiştir. Hâkim'in iki yerde, üç farklı hocasından naklettiği bu rivâyete göre Hz. Peygamber, böyle yolculuklarının birinden dönüp doğru mescide gitmiş ve iki rekat namaz kılmıştır. Bu esnada Fâtıma gelmiş, babasının yüzünü ve gözlerini öpmeye başlamıştır. Görüleceği üzere bu rivâyet de, öpme ile şehvet arasında her zaman bir ilişki olmayacağına delâlet etmektedir. Hâkim'in bu metni naklettiği senedler şöyledir:

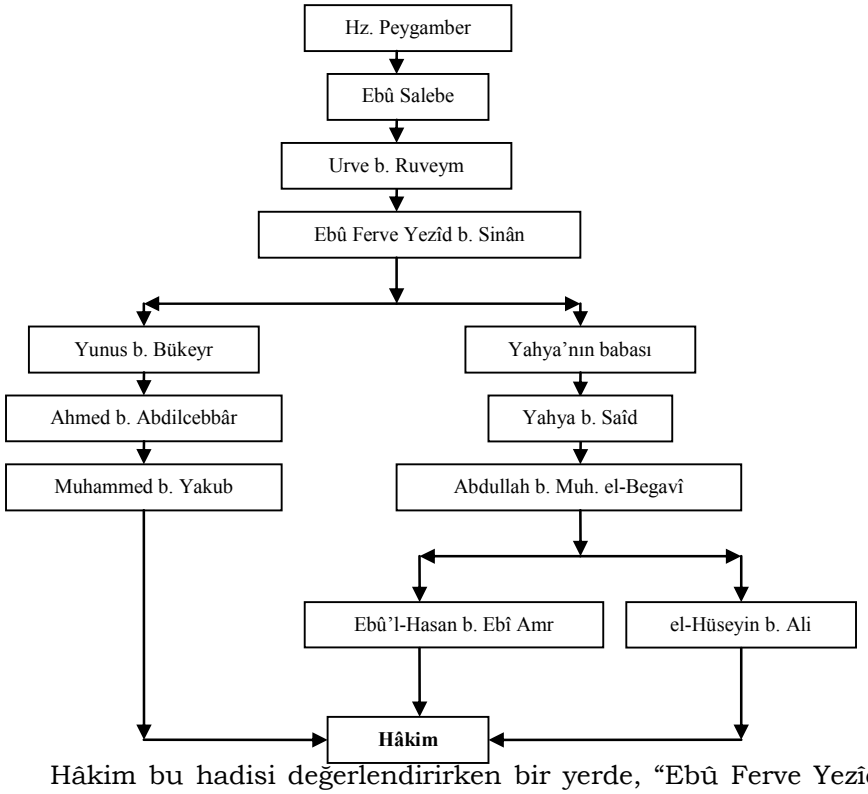

Hâkim bu hadisi değerlendirirken bir yerde, "Ebû Ferve Yezîd b. Sinân dışında kalan bütün râvîlerinin sika olduğunu ve bu hususta icma bulunduğunu" söylerken[39] bir başka yerde "senedi sahihtir" der ve dolayısıyla Ebû Ferve ile ilgili tespiti tekrarlamaz. Halbuki Ebû

---

[38] Bu hadisler için bkz. *Ebû Dâvud*, Tereccül, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 275.

[39] Bu rivâyetler için bkz. Hâkim, Muhammed b. Abdillah en-Nisâburî, *Müstedrek*, Beyrut 1990, I, 664, III, 169.

Ferve, senedlerin ortak râvîlerinden biridir. Dolayısıyla Ebû Ferve'den kaynaklanacak bir problem her iki rivâyet için de geçerli olacaktır. Ebû Ferve Yezîd b. Sinân (155/772), Hâkim'in de ifade ettiği gibi, münekkidlerin çeşitli tenkitlerine maruz kalmış zayıf bir râvîdir.[40]

Bu hadisi Ebû Ferve'den nakleden iki râvîden biri olan Yûnus b. Bükeyr (199/815) hakkında ise münekkidler ihtilâf etmiştir.[41] Yûnus b. Bükeyr'in râvîsi Ahmed b. Abdilcebbâr (272/886) ise münekkidlerin tenkidine maruz kalmıştır. [42]

Râvîleri hakkındaki bu bilgilere dayanarak zayıf olduğu söylenebilir.

b. Hz. Peygamber'in Namaz Esnasında Eşine Dokunması İle İlgili Hadis

Mâlikî âlim İbn Abdilberr ile Hanbelî Mezhebinden İbn Kudâme'nin aktardığı bilgiye göre Hz. Peygamber, namaz kılarken eşine dokunmuştur. Bu rivâyete göre Hz. Âişe "Hz. Peygamber namaz kılarken ben de önüne bir cenâze gibi uzanıp yatardım. Secde etmek istediği zaman bana dokunurdu; ben de ayaklarımı çekerdim" demektedir. İbn Abdilberr'e göre bu hadis, dokunmanın şehvet içermedikçe abdesti bozmadığına delâlet etmektedir. İbn Kudâme'ye göre de Hz. Peygamber, eğer abdestini bozacak olsaydı böyle bir şey yapmazdı.[43]

Bu hadisin, içerdiği konular itibariyle farklılıklar arz eden çeşitli rivâyetleri vardır:

---

[40] Ebû Ferve Yezîd b. Sinân; münekkidler tarafından "zayıftır", "hadisinin değeri yoktur", "hadisi zayıftır", "kendisine genelde gaflet hâkimdir; hadisi yazılır ama delil olmaz", "değeri yok", "metrûku'l-hadîs", "münkeru'l-hadîs" gibi ifadelerle tenkid edilmiştir. Hadislerini Kûfe'de rivâyet edip 155/772 yılında vefat eden bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, VII, 246-248, 412; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 292-293.

[41] Nitekim Yûnus b. Bükeyr; Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtim tarafından "sika" ve "sadûk" şeklinde değerlendirilse de Ebû Dâvud'a göre "huccet değildir". Nesaî ise onu "hadiste güçlü değildir" diyerek tenkid eder. İclî'ye göre "hadisleri zayıftır". İbnü'l-Medînî, "ondan hadis yazdım fakat nakletmedim" der. Yahya el-Himmânî ise "ondan rivâyette bulunmayı helâl görmemektedir". Ayrıca Mürciî olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Yûnus b. Bükeyr hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, VII, 311-313, 412; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 382.

[42] Nitekim Ahmed b. Abdilcebbâr hakkında "zayıf olduğunda icmâ vardır", "zayıf bulunmuştur", "yalan söyler", "rivâyette bulunduğu kişilerle görüşmemiştir", "hadisçi değildir (لم يكن من أصحاب الحديث)", "hadiste güçlü değildir" gibi tenkidler yapılmıştır. Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, I, 252-253; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 44-45.

[43] Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 170; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 258.

1) Bunlardan birincisi İbn Kudâme'nin zikrettiği muhtevâya sahip olanlardır. Bu rivâyetler bir araya toplandığında çoğunun "Hz. Âişe → Ebû Seleme b. Abdirrahman" tarîkinden geldiği görülür. Bu tarîkten gelen rivâyetlerin isnâd şeması şu şekildedir:

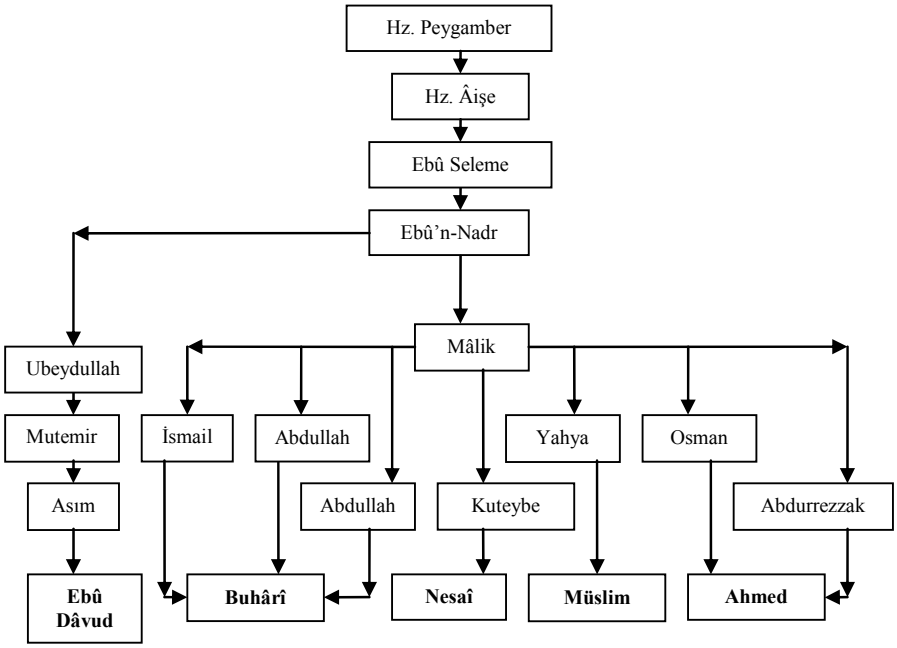

Görüleceği üzere rivâyetlerin çoğu "Ebû Seleme → Ebû'n-Nadr → Mâlik" tarîkinden gelmektedir. Meselâ Buhârî'nin bu tarîkten naklettiği metin şu şekildedir:

"كنت أنام بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجلاي في قبلته، فإذا سجد غمزني فقبضت رجلي، فإذا قام بسطتهما. قالت: والبيوت يومئذ ليس فيها مصابيح"

"Hz. Peygamber'in yanında, ayaklarım O'nun kıble tarafına denk gelecek şekilde uyurdum. Secdeye gideceği zaman bana dokunurdu; ben de ayaklarımı toplardım. Kıyâma kalktığında ise ayaklarımı tekrar uzatırdım. O zaman evlerde lamba yoktu".[44]

Aynı tarîkten gelmesine rağmen meselâ Buhârî'nin Abdullah b. Mesleme ve Ahmed b. Hanbel'in Osman b. Ömer isimli hocalarının

[44] Bkz. *Buhârî*, Salât, 22, 104; Bu hadis için ayrıca bkz. *Müslim*, Salât, 272; *Nesaî*, Tahâret, 120 (I, 102); İmâm Mâlik, *Muvatta'*, Salâtu'l-Leyl, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 225, 255.

rivâyetinde "O zaman evlerde lamba yoktu" ifadesi yer almamaktadır.[45]

Ebû'n-Nadr'ın bir başka râvîsi olan Ubeydullah rivâyeti ise, bu metne göre daha az ayrıntıya yer vermektedir. Nitekim Hz. Âişe bu rivâyete göre şöyle demektedir: "Hz. Peygamber geceleyin namaz kılarken ben de uyur ve ayaklarımı O'na doğru uzatırdım. Secdeye gitmek istediği zaman ayağıma vurur; ben de onları toplardım. Böylece O da secde yapardı".[46] Dolayısıyla bu metinde olayın gece yaşandığına işâret edilmektedir.

2) Hadisin bazı rivâyetlerinde ise Hz. Âişe'nin bu açıklamayı neden yaptığına dair işaretler vardır. Nitekim böyle bir rivâyete göre Hz. Âişe "Bizi eşek ve köpekle bir tutmanız ne kadar da kötü! Hz. Peygamber namaz kılarken kıble tarafına uzanırdım. Secdeye gitmek istediğinde ayaklarıma dokunurdu, ben de onları toplardım" demektedir.[47] Bu rivâyetler şöyle bir sened şemasına sahiptir:

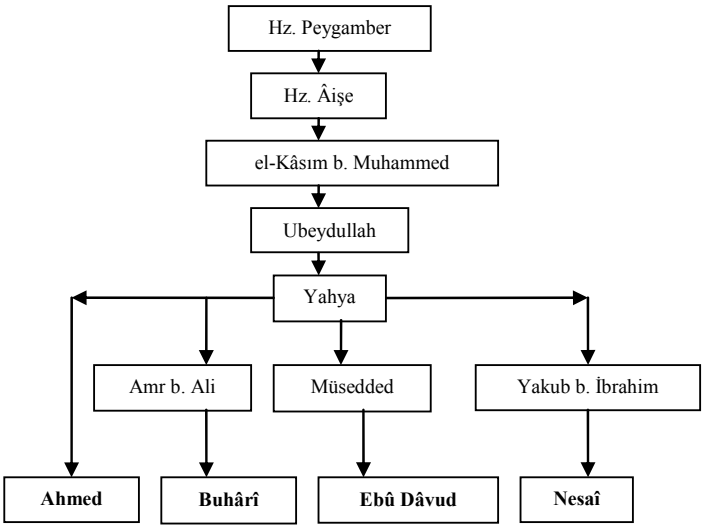

Bu rivâyetler içinde meselâ Nesaî'nin, hocası Yakub b. İbrahim'den aktardığı metinde Hz. Âişe'nin "Bizi eşek ve köpekle bir tutmanız ne kadar da kötü!" cümlesine yer verilmemiştir. Halbuki senedin Yakub b. İbrahim'den önceki kısmı, diğer rivâyetlerle aynıdır.

---

45 Bu rivâyet için bkz. *Buhârî*, el-'Amel fi's-Salât, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 255.

46 Bu rivâyet için bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 112 (713 no'lu rivâyet).

47 Bu rivâyet için bkz. *Buhârî*, Salât, 108; *Ebû Dâvud*, Salât, 112 (712 no'lu hadis); *Nesaî*, Tahâret, 120 (I, 102); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 54-55.

Dolayısıyla bu ihtisârın Nesaî'nin şeyhinden kaynaklandığı düşünülebilir.

3) Hz. Âişe'nin gösterdiği bu tepkinin sebebini tasrîh eden rivâyetler de vardır. Meselâ Buhârî'nin bu ayrıntıya yer veren rivâyeti şu şekildedir:

"عن عائشة ذكر عندها ما يقطع الصلاة الكلب والحمار والمرأة، فقالت: شبهتمونا بالحمر والكلاب، والله لقد رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يصلي وإني على السرير بينه وبين القبلة مضطجعة، فتبدو لي الحاجة فأكره أن أجلس فأوذي النبي صلى الله عليه وسلم فأنسل من عند رجليه"

"Hz. Âişe'nin yanında "Namazı bozan şeyler köpek, eşek ve kadındır" denince "Bizi eşeklere ve köpeklere benzettiniz! Hz. Peygamber namaz kılarken önüne uzanıp yatardım. Bir ihtiyâcım hâsıl olduğunda oturup da O'na sıkıntı vermeyi istemez, yatağın ayak ucundan sıyrılıp çıkardım" demiştir".[48]

Hz. Âişe'nin gösterdiği tepkinin sebebini de ortaya koyan bu rivâyetler bir araya toplandığında şöyle bir sened yapısına sahip olduğu görülür:

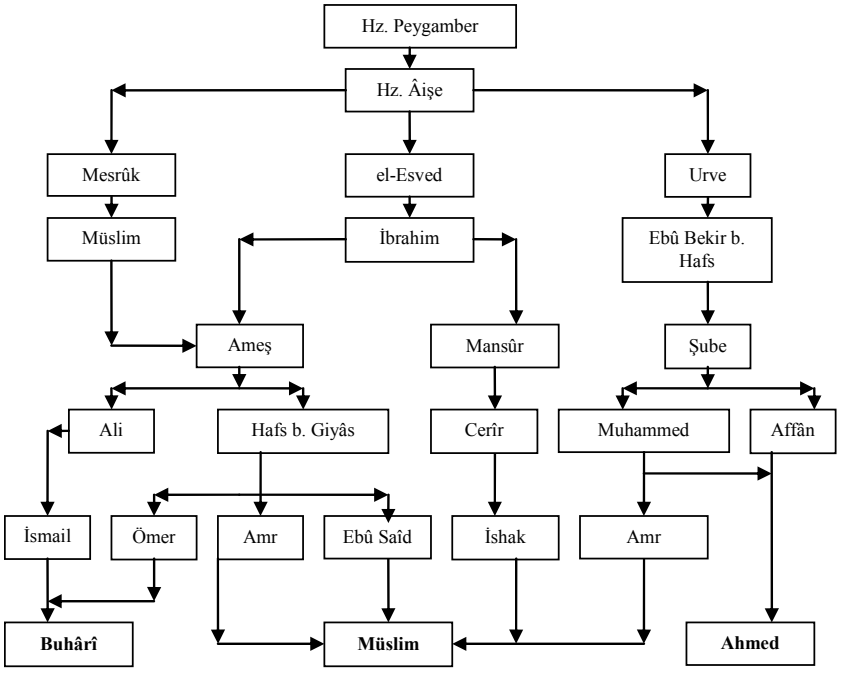

[48] Bkz. *Buhârî*, Salât, 105. Aynı muhtevâda diğer hadisler için bkz. *Buhârî*, Salât, 102; *Müslim*, Salât, 269, 270, 271; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 126, 134.

Bu rivâyetlerin bir kısmında bazı küçük farklılıklar vardır. Meselâ Buhârî'nin İsmail b. Halîl isimli hocasından naklettiği rivâyette "Namazı köpek, eşek ve kadın bozar" denilince Hz. Âişe "bizi köpek yaptınız" demektedir.[49]

Bazı rivâyetlerde ise "Namazı ne bozar?" sorusunun Hz. Âişe tarafından sorulduğu görülür. Meselâ Müslim tarafından nakledilen bu metin ise şu şekildedir:

"قالت عائشة: ما يقطع الصلاة؟ قال: فقلنا: المرأة والحمار. فقالت: إن المرأة لدابة سوء، لقد رأيتني بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم معترضة كاعتراض الجنازة وهو يصلي"

"Hz. Âişe, namazı neyin bozduğunu sormuştu. Biz 'Eşek ve kadın!' cevabını verdik. Bunun üzerine Hz. Âişe 'O zaman kadın, kötü bir hayvandır! Halbuki ben Hz. Peygamber'in yanında bir cenâze gibi uzanır yatardım, O da namaz kılardı' dedi".[50]

Ahmed b. Hanbel rivâyetinde, metnin sonunda hadisin râvîlerinden olan Şube "Zannedersem, kıblesine gelecek şekilde önünde yatardım, dedi" açıklamasında bulunur.[51]

Görüleceği üzere bu muhtevâya sahip rivâyetlerde "Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye dokunduğuna" dair bir işaret yoktur.

4) Hadisin bazı rivâyetlerinde ise sadece "Hz. Peygamber'in namaz kılması ve bu esnada Hz. Aişe'nin O'nun önünde yatması" gibi oldukça az ayrıntıya yer verilmiştir. Meselâ Müslim'in şu rivâyeti böyle bir muhtevâya sahiptir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي من الليل وأنا معترضة بينه وبين القبلة كاعتراض الجنازة"

(Hz. Peygamber geceleyin namaz kılardı, bu esnada ben ise kıblesine gelecek şekilde bir cenâze gibi yatardım).[52]

Bu rivâyetler ise şöyle bir sened yapısına sahiptir:

---

[49] Bkz. *Buhârî*, Salât, 102.

[50] Bkz. *Müslim*, Salât, 269. Bu rivâyet için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 126, 134.

[51] Bu rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 126.

[52] Bkz. Müslim, Salât, 267. Aynı metin için ayrıca bkz. *İbn Mâce*, Salât, 40 (956 no'lu hadis); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 200, 275.

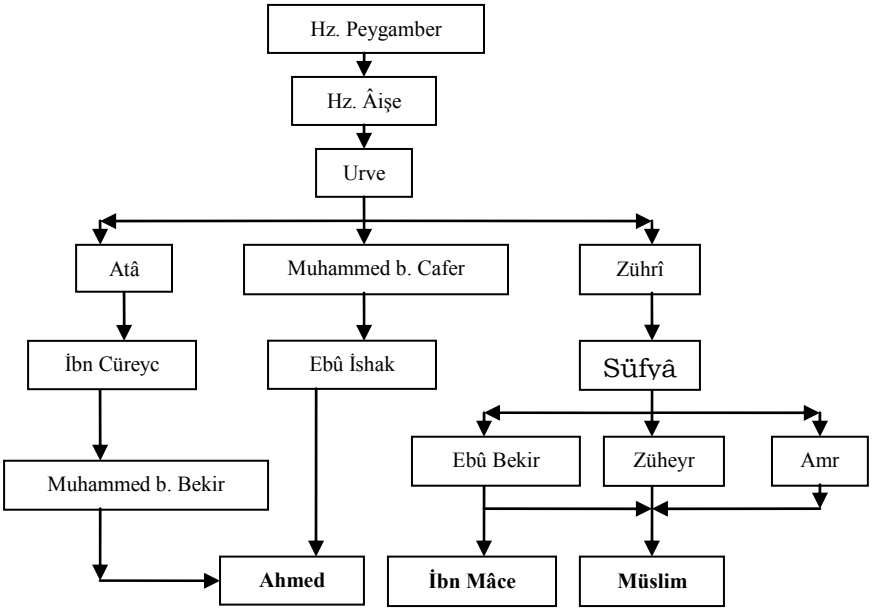

Bu rivâyette de Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye dokunmasından bahsedilmemektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber'in namaz esnasında eşi Hz. Âişe'ye dokunduğuna delâlet eden bu hadis beş tâbiî râvî tarafından aktarılmaktadır:

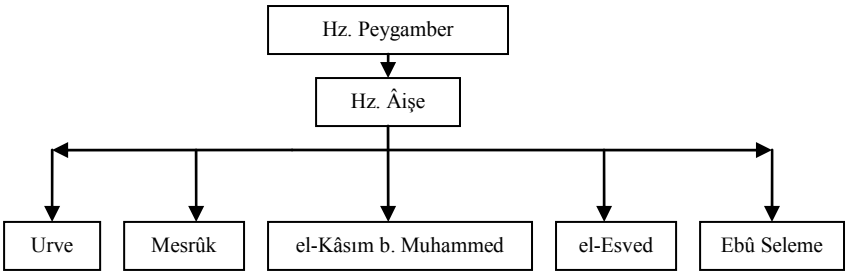

Bu tarîklerin hiç birinde, hadisin sıhhatine zarar verecek bir illetin bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte bu beş tâbiî râvînin her birinden gelen metin, diğerlerine göre bazı değişiklikler arz etmektedir. Buna göre Ebû Seleme b. Abdirrahman rivâyetinde "Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in kıblesine gelecek şekilde uzanıp yatması, secdeye gideceği zaman kendisine dokunması, Hz. Âişe'nin ayaklarını toplaması, kıyâma kalktığında ayaklarını yeniden uzatması, o dö-

nemde evlerde lamba bulunmadığı" gibi bilgiler vardır. el-Kâsım b. Muhammed rivâyetinde ise metin Hz. Âişe'nin "Bizi eşek ve köpekle bir tutmanız ne kadar da kötü!" sitemiyle başlamakta "Hz. Peygamber namaz kılarken kıble tarafına uzanıp yatağına, secdeye gitmek istediğinde ayaklarına dokunduğuna, kendisinin de onları topladığına" işaret edilmektedir. Urve'den gelen metinlerin birinde ayrıca Mesrûk ve el-Esved rivâyetlerinde ise Hz. Âişe'nin yanında "Namazı bozan şeyler köpek, eşek ve kadındır" denmekte veya kendisinin sorduğu soruya böyle bir cevap verilmekte, bu cevaba "Bizi eşeklere ve köpeklere benzettiniz!" şeklinde bir tepki gösterip "Hz. Peygamber namaz kılarken önüne uzanıp yattığına, bir ihtiyâcı hâsıl olduğunda ise O'na sıkıntı vermemek için yatağın ayak ucundan sıyrılıp çıktığına işaret edilmektedir. Urve rivâyetleri ise genel olarak oldukça kısadır. Buna göre "Hz. Peygamber geceleyin namaz kılarken Hz. Âişe, O'nun kıblesine gelecek şekilde bir cenâze gibi yatmaktadır".

Büyük ihtimâlle bu beş râvî tarafından anlatılan şeyler, aynı olayın hikâyesidir. Fakat öyle anlaşılıyor ki bazı râvîler ihtisârı tercih etmekte ve sadece hadisin hüküm ihtivâ eden kısımlarını anlatmayı yeterli görmektedir. Ya da Hz. Âişe Hz. Peygamber ile yaşadığı bu olayı, daha sonra içinde bulunduğu ortama göre farklı ayrıntılara yer vererek nakletmekte ve her bir öğrencisi hadisi ondan işittiği lafızlarla öğrenmektedir. Ancak bu beş râvînin rivâyetleri ile onların memleketleri arasında bir bağlantı kurulabileceği söylenebilir. Zira bu râvîler içinde, Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm (94/713), Ebû Seleme b. Abdirrahman (94/713), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir (107/725) Medînelidir. Mesrûk b. el-Ecda' (63/682) ve el-Esved b. Yezîd (75/694) ise Yemen asıllı olup daha sonra Kûfe'ye yerleşmişlerdir. Medineli olmakla birlikte rivâyeti oldukça muhtasar olan Urve'yi değerlendirme dışında tutmak kaydıyla, Medîneli olanların bu hadisi "dokunma" kısmı ile naklettikleri, Kûfelilerin ise böyle bir ayrıntıya yer vermedikleri gibi bir sonuca ulaşılabilir. Nitekim bu hadisten sonra üzerinde duracağımız "Hz. Peygamber vitir kılmak istediği zaman bana ayağı ile dokunurdu" şeklindeki Hz. Âişe rivâyeti de Urve, Ebû Seleme ve el-Kâsım'dan gelmektedir.

Dokunmanın abdeste etkisinde şehvetin dikkate alınması gerektiğine inananlar tarafından delil olarak kullanılan bu hadis, böyle bir durumun mutlak olarak abdesti bozacağını söyleyenler yani Şâfiîler tarafından farklı yorumlanmıştır. Nitekim Şâfiî hadis âlimi Nevevî'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Peygamber'in namaz kılarken Hz. Âişe'ye dokunması "bir örtü üzerinde dokunma" şeklinde yorumlanabilir. Nevevî'ye göre uyuyan kişinin durumu da bunu (yani üstünün örtülü olmasını) gerektirir.[53] Bir başka Şâfiî hadisçi İbn Hacer'e

[53] Bkz. *el-Minhâc*, II, 271.

göre de bu hadislerin "kadına dokunmanın abdesti bozmadığına" delil getirilmesine; "Hz. Peygamber'in bir örtü veya giysi üzerinden dokunmuş olması ihtimâl dâhilindedir" veya "bu durum sadece O'na hastır" şeklinde itirâz edilebilir.[54] Dokunmanın şehvete bağlı olarak abdesti bozacağı kanaatinde olan Mâlikiyye'ye mensup İbn Abdilberr (463/1071) ile böyle bir durumun mutlak olarak abdeste zarar vermeyeceğini söyleyen Hanefi âlim Bedrüddîn el-Aynî'ye (855/1451) göre ise rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye bir örtü üzerinden dokunmuş olduğuna dair bir işaret yoktur.[55] Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki İbn Abdilberr bu rivâyetten, Hz. Peygamber'in doğrudan Hz. Âişe'nin tenine dokunduğu fakat şehvet söz konusu olmadığı için gidip abdest almaya gerek duymadığı sonucunu çıkarmaktadır. Aynî'ye göre "karşı cinse temâsın abdesti bozmaması sadece Hz. Peygamber'e hastır" görüşü de isâbetli değildir. Zira Hz. Peygamber'in bulunduğu konum teşrî makâmıdır. Bu sebeple Allah Taâlâ bütün fiillerinde ve konuşmalarında O'nu hatadan korumuştur. Öyleyse herhangi bir delile dayanmadan böyle bir iddiada bulunmak bâtıldır. Dolayısıyla bu hadislerin delâlet ettiği sonuç, kadına dokunmanın abdesti bozmadığıdır. Aksinde inat etmek ise kibirden başka bir şey değildir.[56]

c. Hz. Peygamber'in Vitir Namazı Kılarken Ayaklarıyla Eşine Dokunması İle İlgili Hadis

Hanbelî âlim İbn Kudâme, muhtevâ olarak bir önceki metne benzeyen bu rivâyeti farklı bir hadis olarak takdim eder. Bu rivâyete göre Hz. Âişe "Hz. Peygamber vitir kılmak istediği zaman bana ayağı ile dokunurdu" demektedir.[57]

Hadis eserlerinde, İbn Kudâme'nin zikrettiği metinde yer alan "vitir namazı" ve/veya "bana ayağı ile dokunurdu" kısımlarını içeren çeşitli rivâyetler vardır. Meselâ Nesaî'nin naklettiği metin şu şekildedir:

"إن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ليصلي وأني لمعترضة بين يديه اعتراض الجنازة، حتى إذا أراد أن يوتر مسني برجله"

---

54 Bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 94.

55 Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 171; Aynî, Bedruddîn Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut trs., VI, 310.

56 Bkz. *Umdetü'l-Kârî*, VI, 310.

57 Bkz. *el-Muğnî*, I, 258.

"Ben önünde bir cenâze gibi uzanıp yatarken Hz. Peygamber namaz kılardı. Vitir kılmak istediği zaman ise bana ayağı ile dokunurdu".[58]

Benzer muhtevâya sahip bu rivâyetler bir araya toplandığında şöyle bir sened şemasına sahip olduğu görülür:

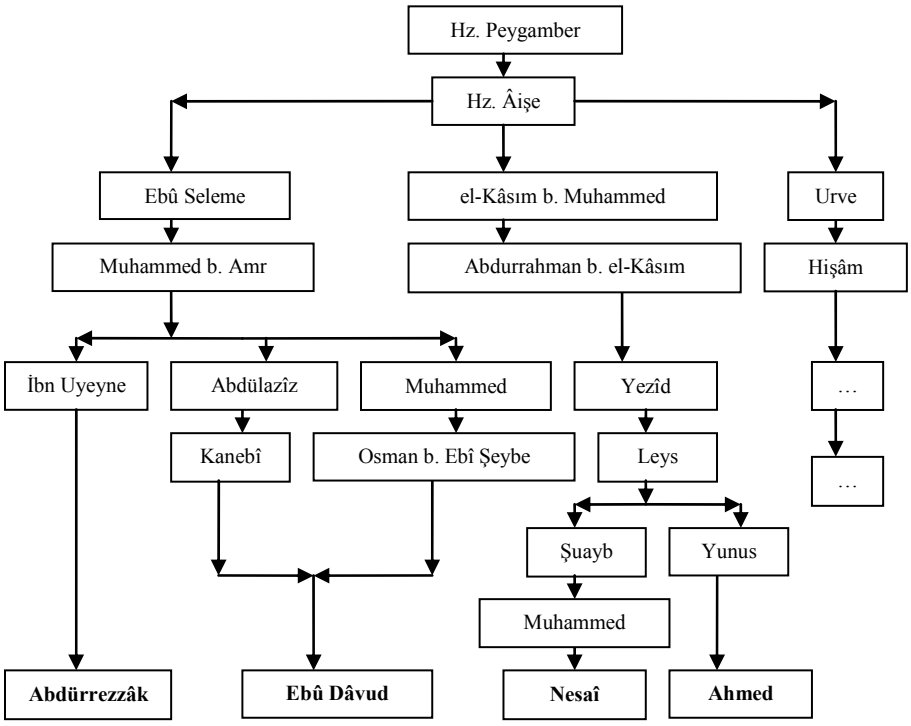

Hadisi "Hz. Âişe → Ebû Seleme" tarîkinden nakleden Ebû Dâvud, hocaları Kanebî ile Osman b. Ebî Şeybe'nin rivâyetleri arasındaki bir farka dikkat çeker. Ebû Dâvud'a göre İbn Ebî Şeybe metne "bana dokunurdu" şeklinde bir ziyâdede bulunmuştur.[59]

Ahmed b. Hanbel'in "Hz. Âişe → el-Kâsım b. Muhammed" tarîkinden naklettiği rivâyetin sonunda ise "Bana ayağı ile dokunur-

---

[58] Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 120 (I, 101-102). Benzer muhtevâya sahip metinler için ayrıca bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 112 (714 no'lu hadis); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 260; Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 42.

[59] Bu rivâyet için bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 112 (714 no'lu rivâyet).

du" cümlesinden sonra "O zaman vitir kılmak istediğini anlar, önünden biraz çekilirdim" cümlesi yer almaktadır.[60]

Hz. Peygamber'in vitir kılmak istediği zaman Hz. Âişe'den, önünden çekilmesini istemesi dışında farklı bazı davranışlarına yer veren rivâyetler de vardır. Meselâ "Hz. Âişe → Urve → Hişâm" tarîkinden nakledildiğine göre Hz. Peygamber geceyi, önünde bir cenâze gibi yatmakta olan Hz. Âişe'ye doğru namaz kılarak geçirir, vitir kılmak istediği zaman ise eşini de uyandırırdı. Böylece Hz. Âişe de vitir namazı kılardı.[61]

Hadisi "Hz. Âişe → Ebû Seleme" tarîkinden nakleden Abdürrezzâk'ın naklettiğine göre ise Hz. Peygamber, vitir namazına kalktığında, eğer uyanık ise Hz. Âişe ile konuşur yoksa uzanıp yatardı.[62]

d. Hz. Peygamber'in Namaz Esnasında Hz. Âişe'nin Ayağını Tutması İle İlgili Hadis

Mâlikî ve Hanbelî ulemânın belirttiğine göre tâbiîn ulemâsından Hasan el-Basrî "Hz. Peygamber'in, namaz esnasında otururken, herhangi bir şehvet hissetmeksizin Hz. Âişe'nin ayağını tuttuğunu" nakletmektedir.[63] Bu rivâyet muhtemelen, yukarıda nakledilen hadisin başka bir anlamıdır. Ancak Mâlikî ve Hanbelî âlimler bu rivâyeti farklı bir delil olarak sunar.

Görebildiğimiz kadarıyla Abdürrezzâk tarafından "İbn Cüreyc ← Abdülkerîm ← Hasan el-Basrî" senediyle nakledilen benzer bir metin şu şekildedir:

"كان رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو جالس في المسجد في الصلاة فقبض على قدم عائشة غير متلذذ"

"Hz. Peygamber mescide namaz kılarken bir şehvet hissetmeden Hz. Âişe'nin ayağını tuttu".[64]

Ancak bu metin, bir tâbiî olan Hasan el-Basrî'nin (110/728) doğrudan Hz. Peygamber'den nakli sebebiyle mürsel ve dolayısıyla zayıftır.

---

60 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 260.

61 Bu rivâyetler için bkz. *Buhârî*, Salât, 103; Vitir, 3; *Müslim*, Salât, 268; *Ebû Dâvud*, Salât, 112 (711 no'lu hadis), *Nesaî*, Kıble, 10 (II, 67), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 50, 192, 231, 205.

62 Bkz. *el-Musannef*, III, 42.

63 Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 179; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 259.

64 Bkz. *el-Musannef*, I, 136 (514 no'lu rivâyet).

e. Hz. Âişe'nin, Secdede Olan Hz. Peygamber'e Dokunması İle İlgili Hadis

Mâlikî ve Hanbelî âlimler bu konuda Hz. Âişe'nin bir başka hadisini de delil olarak zikretmektedir. Bu rivâyete göre Hz. Âişe şöyle demektedir: "(Karanlık bir gecede el yordamıyla) Hz. Peygamber'i aramaya başladım. Elim, dikilmiş haldeki ayaklarına denk geldi. Allah Rasûlü secdede idi ve şöyle diyordu: '(Allahım!) Gazâbından rızâna, cezandan affına sığınıyorum'."[65]

Meşhûr hadis eserlerinde bu hadisin çeşitli tarîklerden gelen pek çok rivâyeti vardır.[66] Hadisin Müslim rivâyeti şu şekildedir:

"فقدت رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة من الفراش، فالتمسته، فوقعت يدي على بطن قدميه وهو في المسجد، وهما منصوبتان، وهو يقول: اللهم أعوذ برضاك من سخطك، وبمعافاتك من عقوبتك، وأعوذ بك منك، لا أحصي ثناء عليك، أنت كما أثنيت على نفسك"

"Bir gece Allah Rasûlünü yatakta bulamadım. (Elimi gezdirerek) aramaya başladım. Elim ayaklarının altına çarptı. Secdede idi ve şöyle diyordu: Allahım! Gazâbından rızâna, cezandan affına sığınıyorum. Senden yine sana sığınıyorum. Seni gereği gibi övmeye gücüm yetmez. Sen, kendini nasıl övüyorsan, öylesin".

Bu hadisin çeşitli tarîklerden gelen rivâyetleri bir araya toplandığında şöyle bir sened şemasına sahip olduğu görülür:

---

[65] Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 171; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 259; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, I, 133.

[66] Bkz. *Müslim*, Salât, 222; *Ebû Dâvud*, Salât, 152 (879 no'lu hadis); *Nesaî*, Tahâret, 120 (I, 102); Tatbîk, 47 (II, 210), 71 (II, 222); İsti'âze, 62 (VIII, 283); *Tirmizî*, De'avât, 76 (3493 no'lu hadis); *İbn Mâce*, Du'â, 3 (3841 no'lu hadis); Mâlik, *Muvatta'*, Kur'ân, 31 (I, 214); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 58, 201.

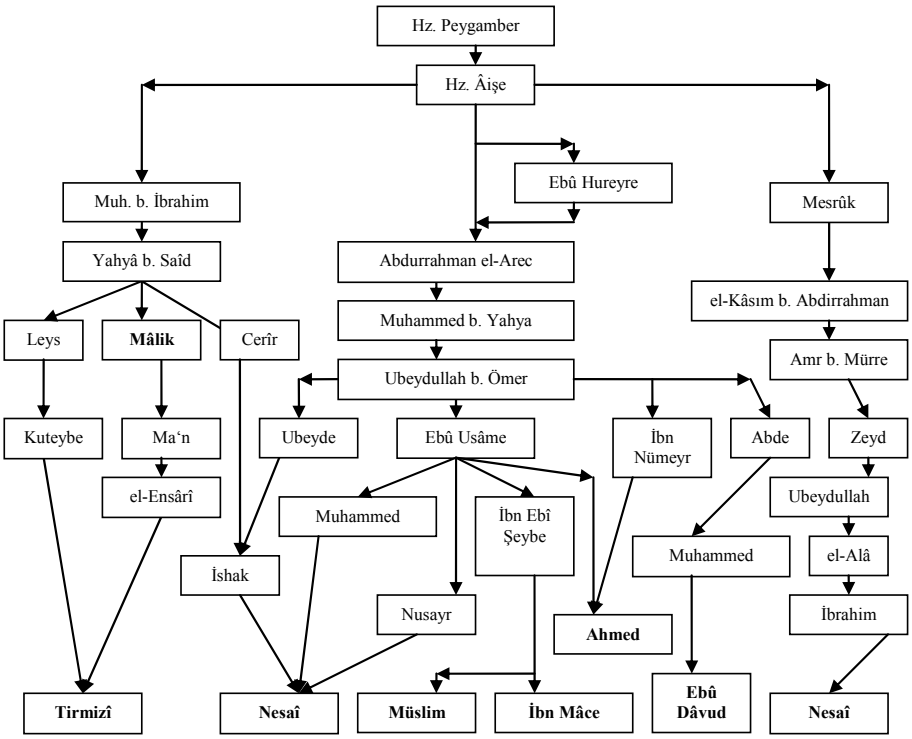

Görebildiğimiz kadarıyla hadisin herhangi bir illeti yoktur. Bununla birlikte, dokunmanın mutlak olarak abdesti bozduğunu savunan İbn Hazm'a göre bu hadisin, bahsi geçen konuda delil olarak kullanılması hatalıdır. Ona göre böyle bir durumda abdest, ancak dokunma kastı bulunan kişi için söz konusu olur. Halbuki bu hadisten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber dokunulan kişidir ve bizzat O'nun dokunma niyeti yoktur. İbn Hazm'a göre diğer taraftan hadiste, Hz. Peygamber'in bu esnâda namaz kıldığına dair bir işaret de bulunmamaktadır. Zira bir Müslüman, namaz dışında da secdeye kapanabilir. Çünkü secde, hayırlı bir fiildir. Ayrıca Hz. Peygamber bu esnâda namazda bile olsa, hadis yine bu konuda delil olacak durumda değildir. Zira hadiste, Hz. Peygamber'in abdestini bozmadığına veya abdestini yenilemeden namaza devam ettiğine dair bir bilgi verilmemektedir. Bunlardan hiçbirine delâlet etmeyen bir hadisin bu konuda delil olarak kullanılması sahih olmaz. İbn Hazm'a göre hadis bu hususlardan herhangi birine işaret etse bile yine mezkûr konuda delil olmaz. Zira bu hadis, insanların abdest âyetinin nüzûlünden önceki uygulamalarına uygun bir muhtevâya sahiptir. Yani hadis bu

âyet ile nesh edilmiş ve hükmü ortadan kaldırılmıştır. Böyle bir durumda nâsih delili terk edip mensûh olan ile amel etmek bâtıldır.[67]

e. Hz. Peygamber'in Ümâme bnt. Ebi'l-Âs'ı Omzuna Alarak Namaz Kılması İle İlgili Hadis

İbn Kudâme'nin zikrettiği delillerden biri de Hz. Peygamber'in, torunu Ümâme'yi omzuna alarak namaz kılması ile ilgili hadistir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber secde yaparken bu kız çocuğunu yere bırakmakta, secdeden kalkerken yeniden omzuna almaktadır. İbn Kudâme'ye göre böyle bir durumda Allah Rasûlü'nün ona dokunması kaçınılmazdır. Bu da, şehvet içermeyen dokunuşların abdesti bozmadığına delâlet etmektedir.[68] Bu noktada Hanbelîlerin, kişinin mahremine dokunması durumunda da abdestinin bozulduğuna inandıkları hatırlanmalıdır. Şâfiî âlim Hattâbî (388/998) ise hadisten bu yönde bir sonuca ulaşır. Nitekim ona göre bu hadis, mahremlerine dokunmasının kişinin abdestine zarar vermediğine delâlet etmektedir.[69]

Hadis âlimlerinin çeşitli tarîklerden naklettikleri bu hadisin Buhârî rivâyeti şu şekildedir:

"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي وهو حامل أمامة بنت زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم ولأبي العاص بن الربيع بن عبد شمس فإذا سجد وضعها وإذا قام حملها"

(Hz. Peygamber, kızı Zeyneb ile Ebû'l-Âs b. er-Rabî b. Abdi Şems'in kızları olan Ümâme omzunda iken namaz kılardı. Secdeye gittiğinde onu yere bırakır, kalkarken geri alırdı).[70]

Hadis kitaplarındaki rivâyetleri bir araya toplandığında bu hadisin şöyle bir sened şemasına sahip olduğu görülür:

---

67 İbn Hazm'ın görüşleri hakkında bkz. *el-Muhallâ*, I, 246-247.

68 Bkz. *el-Muğnî*, I, 259-260.

69 Bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 169 (917 no'lu hadisin dipnotlarındaki Hattâbî şerhi).

70 Bkz. *Buhârî*, Salât, 106. Hadis için ayrıca bkz. *Müslim*, Mesâcid, 41-43; *Ebû Dâvud*, Salât, 169 (917-920 no'lu rivâyetler); *Nesaî*, Mesâcid, 19 (II, 45); İmâmet, 37 (II, 95-96); Sehv, 13 (III, 10).

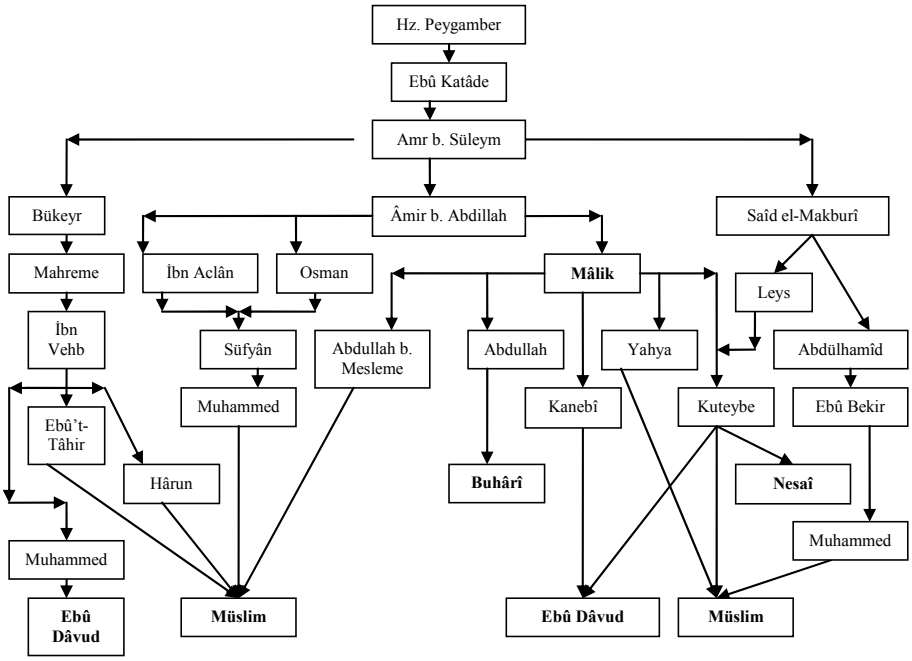

Bu rivâyetler birbirleriyle karşılaştırıldığında aralarında ihtisâr ve mânâ ile rivâyet gibi hususlardan kaynaklanan bazı farklar görülür. Meselâ Ebû Dâvud'un aktardığı bir rivâyete göre hadisin sahâbî râvîsi Ebû Katâde şöyle demektedir: Öğle veya ikindi namazı için Hz. Peygamber'i bekliyorduk. Bilal O'nu namaza çağırdı. Allah Rasûlü yanımıza geldi. (Torunu) Ümâme bnt. Ebî'l-Âs omzundaydı. Yerine geçip durdu. Biz de arkasında yerimizi aldık. Ümâme hala omzundaydı. Hz. Peygamber tekbir aldı, biz de tekbir aldık. Rükûya giderken Ümâme'yi alıp yere koydu. Rükûya vardı ve sonra secdeye gitti. Secdeden kalkınca onu alıp yeniden omzuna koydu. Hz. Peygamber namazını bitirinceye kadar bunu tekrarladı".[71] Bununla birlikte meselâ Müslim'in oldukça kısa bir rivâyetinde Ebû Katâde "Hz. Peygamber, omzunda Ümâme varken insanlara imamlık yapıyor; secdeye gidince onu yere bırakıyordu" demektedir.[72] Yine bir Müslim rivâyetinde Ebû Katâde "Mescidde otururken Hz. Peygamber geldi" diyerek aynı olayı anlatmakta fakat ashâba imâmlık yaptığından bahsetmemektedir.[73] Dolayısıyla aynı hâdisenin, farklı râvîler tarafından değişik ayrıntılara yer verilerek nakledildiği anlaşılmaktadır.

---

71 Bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 169 (920 no'lu hadis).

72 Bkz. *Müslim*, Mesâcid, 43.

73 Bkz. *Müslim*, Mesâcid, 43.

Öbür taraftan Ebû Dâvud, "Ebû Katâde → Amr b. Süleym → Bükeyr → (oğlu) Mahreme" tarîkiyle ilgili bir bilgiye yer vermiştir. Buna göre Mahreme (159/776), babası Bükeyr'den sadece bir hadis işitmiştir.[74] Biyografi yazarlarına göre bu hadis vitir namazı ile ilgilidir. Babasından yaptığı nakiller onun kitabından vicâde yoluyladır. Ayrıca Mahreme, bazı münekkidlerin tenkidine maruz kalmıştır.[75]

Bir tarîkiyle ilgili bu hususa ilâveten hadis, Zâhirî âlim İbn Hazm'a göre muhtevâ itibâriyle zikri geçen konu için delil olacak durumda değildir. Zira hadisin lafızlarından, Ümâme'nin el veya ayaklarının Allah Rasûlü'nün tenine dokunduğuna dair bir işaret yoktur. Çocuğun, el ve ayaklarını örtecek şekilde giyinmiş olması da muhtemeldir. Hatta, onun gibi bir kız çocuğunun erkeklerin huzûruna çıkarken bu tarzda giyinmiş olmasını düşünmek daha evlâdır. Dolayısıyla hadisin lafzında, böyle önemli konulara işaret yoktur. Hadiste olmayan şeyi ona ziyâde etmeye kimsenin hakkı yoktur. İbn Hazm'a göre, muhâliflerin düşündükleri bu hususlar hadiste yer almadığına ve hatta aksinin cereyân etmiş olması da muhtemel bulunduğuna göre, hadisin delil olarak kullanılmaması gerekir. Hükmü açık bir âyeti terk edip yalan olması muhtemel bir zan ile amel edilmesi doğru değildir. İhtimâl dâhilinde bulunan tüm bu hususlar gerçekten vâki olsa bile, hadisin abdest âyeti inmeden vârid olduğu düşünülür. Zira muhtevâsı, âyetin nüzûlünden önceki dönem ile uyum arz etmektedir.[76]

3. Bazı Sahabî, Tâbiî ve Diğer İlim Adamlarından Nakledilen Görüşler

Mâlikî ve Hanbelîlere göre şehvet ile alakalı dokunuşların abdesti bozduğu görüşü Alkame, Ebû Ubeyde, İbrahim en-Nehaî, Şabî, Hammâd b. Ebî Süleymân, Süfyân es-Sevrî, İshâk b. Râhûye gibi ulemânın da görüşüdür. Tüm bu isimlere göre kişi eğer şehvet ile

---

74 Bkz. *Ebû Dâvud*, Salât, 169 (919 no'lu hadis).

75 Hatta Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi münekkidlere göre Mahreme, babasından hiç hadis işitmemiştir. Nitekim bir rivâyete göre kendisine "baban sana hadis nakletti mi?" diye sorulmuş o da "babama ulaşamadım, işte bunlar onun kitaplarıdır" cevabını vermiştir. Ama babasından kalan kitabın sahih olduğu anlaşılmaktadır. Zira İmâm Mâlik bu kitabı alıp içindeki bütün hadisleri incelemiş ve "bana Süleymân b. Yesâr'dan ulaştığına göre (belağanî)" diyerek nakletmeye başlamıştır. Dolayısıyla Mâlik'in bu şekilde naklettiği hadisler "Mahrame ← Mahrame'nin babası Bükeyr ← Süleymân b. Yesâr" şeklinde bir senede sahiptir. Genelde sika bulunan Mahrame bazı münekkidler tarafından "zayıftır", "hadisi zayıftır", "hadisinin değeri yoktur" gibi ifadelerle tenkid edilmiş, "tedlîs yaptığına" dikkat çekilmiştir. Mahrame b. Bükeyr hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 386; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 63.

76 İbn Hazm'ın görüşleri için bkz. *el-Muhallâ*, I, 247-248.

öpüyorsa abdesti bozulur. Eğer kişi şefkat ve merhamet sonucu öpmüşse bu durum onun abdestine zarar vermez. Hammâd b. Ebî Süleymân'a göre eşlerden biri, diğeri istemediği halde onu öperse, isteyerek öpene abdest gerekir. İstemediği halde öpülene ise, eğer bir zevk almadıysa, böyle bir zorunluluk yoktur.

İbn Mesud, İbn Ömer, Zührî, Zeyd b. Eslem, Mekhûl, Yahya el-Ensârî, Rabîa, Evzaî, Saîd b. Abdilazîz ve Şâfii gibi isimlere göre de öpme, abdesti bozar.

Ahmed b. Hanbel'e göre, Medineliler ve Kûfeliler bir müddet, öpmenin dokunmak gibi olup abdesti bozduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu durum içlerinde Ebû Hanîfe'nin de bulunduğu bir grup ortaya çıkıncaya kadar devam etmiştir. Sonradan ortaya çıkan bu gruba göre ise öpme ve dokunma abdeste zarar vermemektedir.[77] Diğer taraftan Saîd b. el-Müseyyeb ve Katâde de öpmeden dolayı abdest gerektiği kanaatindedir. Kûfeli meşhûr hadis âlimi Şabî'ye göre de öpen kişiye abdest gerekir. Daha sonra gelen ulemâdan el-Evzaî ve İshak b. Rahûye de öpmenin abdesti bozacağını düşünmektedir.[78]

İbn Hazm'a göre "dokunmanın abdeste etkisini şehvet şartına bağlayan bu görüşün ne Kur'ân'dan ne de sahih olsun zayıf olsun sünnetten bir delili vardır. Bu yönde herhangi sahâbîden nakledilmiş bir görüş de yoktur. Bu görüş kıyâsa da uygun değildir ve hatta ihtiyâtla ilişkisi de yoktur. Zira bu görüşe göre şehvet içermeyen dokunmadan ve dokunmadan mücerret bir şehvetten dolayı abdest bozulmamaktadır. Yani dokunma veya şehvet tek başına abdeste zarar vermemektedir. Fakat bu görüş sahipleri, ikisinin aynı anda bulunması durumunda abdestin bozulduğunu neye dayanarak söylemektedir?".[79] Dokunmanın ancak şehvet şartıyla abdesti bozacağını söyleyen Mâlikiyye'ye mensup İbn Rüşd'ün de "böyle bir şart ileri süren herhangi bir sahâbî bilmediğini" söylemesi[80], kanaatimizce dikkate değer bir husustur.

C. "Dokunmak Abdesti Bozmaz" Görüşü ve Delilleri

Hanefîlere göre ister şehvet içersin isterse içermesin, karşı cinse dokunmanın abdeste zararı yoktur. Öpmek de dokunmak gibidir. Nitekim İmâm Muhammed'in Ebû Hanîfe'den naklettiğine göre "ab-

---

77 Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 179; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 256-258. İsimler konusunda ayrıca bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 133-134; *Tirmizî*, Tahâret, 63.

78 Bu görüşler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 133-134.

79 وأما قول مالك في مراعاة الشهوة واللذة، فقول لا دليل عليه لا من قرآن ولا من سنة صحيحة ولا سقيمة، لا قول صاحب ولا ضبط قياس ولا احتياط (bkz. *el-Muhallâ*, I, 249).

80 Bkz. *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 29.

destli iken eşini öpen kişinin abdesti bozulmaz".[81] Bu konuda, dokunan ile dokunulan arasında fark yoktur; ikisinin de abdesti bozulmaz.[82] Hanefî fıkıhçı Kâsânî'ye (587/1191) göre bu; dokunmanın her hâlükârda abdesti bozacağını söyleyen İmâm Şâfiî ile bunu şehvet şartına bağlayan İmâm Mâlik gibi isimler dışında ulemânın genel görüşüdür. Buna göre dokunmak, bizâtihi hades yani abdestin bozulmasına neden olan bir durum değildir. Böyle olabilmesi için dokunma anında vücuttan, necis kabul edilen, meselâ mezi gibi bir şeylerin çıkması gerekir. Hâlbuki mücerret dokunuş, genel itibariyle böyle bir duruma sebebiyet vermez. Aynı ortam içinde yaşayan eşler, sık sık birbirlerine dokunurlar. Bu durumun abdesti bozan bir hal kabul edilmesi insanları büyük bir sıkıntıya sokacaktır.[83]

Hanefîler bu görüşlerini çeşitli deliller üzerine binâ etmişlerdir:

1. Abdest Âyetleri

Hanefîlere göre abdest âyetlerinde geçen ve bir temizlik gerektirdiğine işaret edilen "أولامستم النساء" ifadesi, cinsel ilişki mânâsındadır. Nitekim, Hz. Ali ve "Kur'ân'ın tercümânı" kabul edilen İbn Abbâs bu kanaattedir. İbn Abbas'a göre Allah Taâlâ haya sahibidir ve bu sebeple söylemesi çirkin karşılanabilecek şeyleri, güzel olanlara kinâye yoluyla ifade eder. Abdest âyetlerinde de bu durum vardır. Yani Allah Taâlâ aslında cimâyı kastetmiş fakat bunu "لمس" kelimesiyle ifade buyurmuştur. Nitekim bir başka âyette de (﴿إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ "... kadınları temâs etmeden boşarsanız..." buyurur[84] ki, "nikâhlanıp da cinsel ilişki kurmadan boşarsanız..." mânâsındadır. Dolayısıyla Allah Taâlâ bu âyette de cimâyı "مس" kelimesiyle ifade etmiştir.[85]

Hanefîlere göre abdest âyetin akışı da cimânın kastedilmesini gerektirmektedir. Zira Allah Taâlâ bu âyetlerde " إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ" ve " وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا" buyurarak iki hades türüne ve bunlardan temizlenme yollarına işaret etmiştir. Daha sonra bu temizlik hallerini ihlâl eden şeyleri saymaktadır. Bu bağlamda önce "أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ" buyurup küçük hadesi zikrettikten sonra "أولامستم النساء" buyurmuştur. Dolayısıyla bu son ifadenin büyük hades yani cinsel ilişki olması

---

81 Şeybânî, İmâm Muhammed b. Hasan, *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Kîlânî, Beyrut 1983, Beyrut 1403, I, 65.

82 Hanefîlerin bu konudaki görüşleri için bkz. Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1406, I, 68; Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Beyrut 1974, I, 30.

83 Bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, I, 30.

84 el-Bakara 2/237.

85 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 68, 111-112. Hanefîlerin görüşleri hakkında ayrıca bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 173-174.

gerekir. Ama bu ifadeye "el ile dokunmak" mânâsı verilir ve bundan dolayı da abdeste hükmedilirse, âyette tekrara düşülmüş olur.[86]

Zâhirî âlim İbn Hazm'a göre ise bu ifadeye "cinsel ilişki" mânâsının verilmesi, herhangi delile dayanmayan bir tahsîstir. Ona göre Allah Taâlâ'nın, âyette ifade buyurduğu "dokunmadan" neyi kastettiğini açıklamak istediği halde açıklamaması imkânsızdır, bâtıl bir düşüncedir. Böyle bir anlayıştan Allah'a sığınmak gerekir.[87] Şâfiî müfessir Fahrüddîn er-Râzî'ye göre de "لمس" ve "مس" gibi kelimelerin kullanıldığı âyetleri cinsel ilişkiye hamlin herhangi bir delili yoktur. Abdest âyetinde ise "وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا" denilip gusle işaret edildikten sonra "أولامستم النساء" denilerek yine aynı şeye değinilmesi, tekrar ve dolayısıyla mânâsız olur.[88]

2. Hadis

Hanefîlerin zikrettiği hadis delili bu konuda daha net bir delâlete sahiptir. Nitekim Hanefî ulemâdan Serahsî'nin (483/1090) Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'ye, İmâm Muhammed (189/804) ve Kâsânî'nin (587/1191) ise Hz. Âişe'ye atıfla ve senedsiz bir şekilde zikrettikleri bu hadise göre "Hz. Peygamber eşini öpmekte ve abdest almadan namaza gitmektedir". Kâsânî hadisi "Hz. Âişe'ye bu mesele soruldu, o da şöyle dedi" girişiyle nakleder. İmâm Muhammed'in "meşhûr ve marûf" şeklinde tavsif ettiği bu hadis, Hz. Âişe'den gelmesi itibâriyle önemlidir. Zira böyle bir konuyu, Hz. Peygamber'in eşi olması itibariyle, en iyi o bilir. Kaldı ki Hz. Âişe'nin, hadiste geçen "eş" ifadesiyle kendini kastettiği anlaşılmaktadır.[89] Nitekim "Hz. Peygamber → Hz. Âişe → Urve → Muhammed b. Amr b. Atâ → Mabed b. Sâbe → İbrahim b. Muhammed" senediyle gelen bir hadise göre Hz. Âişe "Hz. Peygamber abdestli iken beni öptü ve bundan dolayı abdestini bozmadı" demektedir.[90]

Görebildiğimiz kadarıyla bu hadis, Nesaî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Hz.

---

86 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 68, 111-112.

87 "وهذا تخصيص لا برهان عليه، ومن الباطل الممتنع أن يريد الله عزوجل لماسا من لماس فلا يبينه...". İbn Hazm'ın bu yorumu için Bkz. *el-Muhallâ*, I, 245.

88 Bkz. *Tefsîr*, V, 216.

89 Hanefîlerin zikrettiği bu hadis için bkz. İmâm Muhammed, *el-Hucce*, I, 65-66; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 68; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, I, 30.

90 Bkz. İmâm Muhammed, *el-Hucce*, I, 66.

Âişe'den gelen değişik tarîklerden rivâyet edilmiştir.[91] Bunlar içinde meselâ Nesaî rivâyeti şu şekildedir:

"أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقبل بعض أزواجه ثم يصلي ولا يتوضأ"

"Hz. Peygamber eşini öper daha sonra da abdest almadan namaz kılardı".[92]

Bu eserlerdeki rivâyetler bir araya toplandığında şöyle bir sened şemasına sahip olduğu görülür:

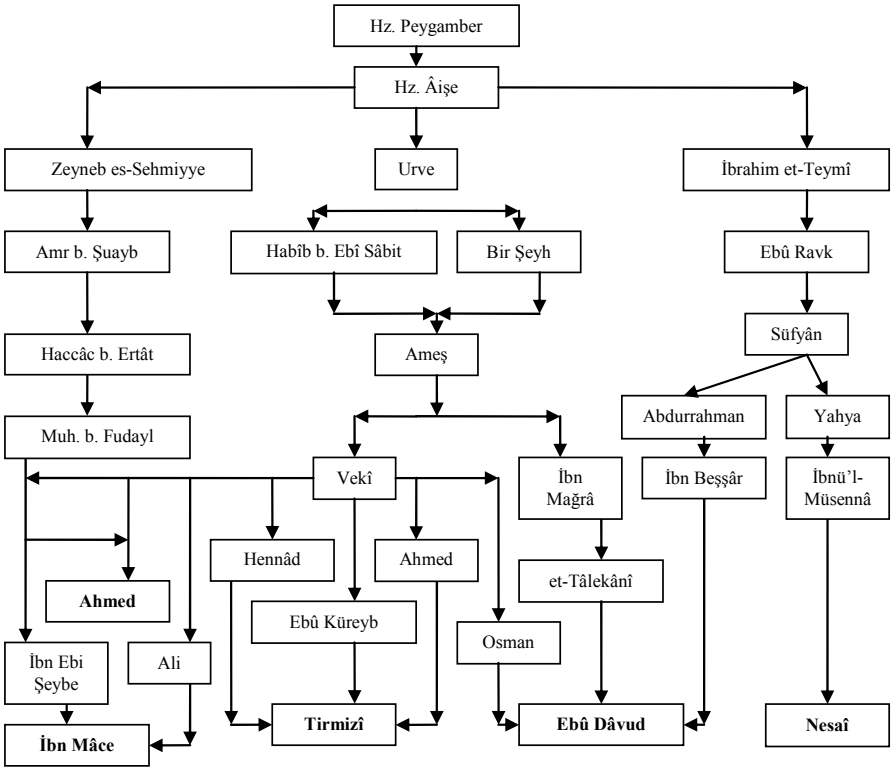

Bu rivâyetlerden bir kısmı, yukarıda zikrettiğimiz Nesaî'nin "Hz. Âişe → İbrahim et-Teymî" rivâyetine göre bazı küçük farklar taşımaktadır. Nitekim meselâ Ebû Dâvud'un yine aynı tarîkten gelen rivâyeti buna göre daha kısa olup "عن : أن النبي صلى الله عليه و سلم قبلها و لم يتوضأ عائشة" şeklindedir.[93] Bu farkın Süfyân'ın iki râvîsi olan Abdurrahman ile Yahya b. Saîd'den kaynaklandığı düşünülebilir. İbn Mâce'nin "Hz.

---

91 Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 121 (I, 104); *Ebû Dâvud*, Tahâret, 69 (178-179 no'lu rivâyetler); *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis); *İbn Mâce*, Tahâret, 69 (502 no'lu hadis); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 62, 210.

92 Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 121 (I, 104).

93 Bkz. *Ebû Dâvud*, Tahâret, 69 (178 no'lu hadis).

Âişe → Zeyneb es-Sehmiyye" tarîkinden naklettiği rivâyette ise Hz. Âişe "Hz. Peygamber abdest alır sonra öper, daha sonra da tekrar abdest almadan namaz kılardı" dedikten sonra "وربما فعله بي" (belki de bunu yaptığı bendim) açıklamasında bulunur.[94] Ahmed b. Hanbel'in aynı tarîkten gelen rivâyetinde ise bu son cümle yer almamaktadır.[95] "Hz. Âişe → Urve" tarîkinden gelen rivâyetlerde ise Urve, hadisin bitiminde Hz. Âişe'ye "من هي إلا أنت؟" "(Hz. Peygamber'in öptüğü bu eşi) senden başka kim olabilir ki?" diye sormakta, bu soru üzerine o da gülmektedir.[96]

Bu hadis ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise bazı müelliflerin, rivâyetin bitiminde bazı açıklamalarda bulunmasıdır. Nitekim bu hadisi zikrettiği "باب ترك الوضوء من القبلة" "Kişinin eşini öpmesinden dolayı abdest almasına gerek yoktur" başlığı ve bundan hemen önce açtığı "باب ترك الوضوء من مس الرجل امرأته من غيرشهوة" "Erkeğin, şehvet hissetmeden eşine dokunması halinde abdest almasına gerek yoktur" başlığından hareketle, dokunma ve öpmenin abdeste zarar vermediğini savunduğu söylenebilecek olan Nesaî, "Hz. Âişe → İbrahim et-Teymî" tarîkinden naklettiği bu hadisten hemen sonra "Mürsel bile olsa, bu konuda bundan daha güzel bir hadis yoktur" açıklamasında bulunur.[97] Nesaî'nin bu hadisi mürsel (munkatı) şeklinde değerlendirmesinin sebebini, Ebû Dâvud'un yaptığı açıklamada görmek mümkündür. Zira hadisi yine bu tarîkten zikreden Ebû Dâvud rivâyetten hemen sonra "Bu hadis mürsel (munkatı)dır. Zira İbrahim et-Teymî, Hz. Âişe'den hadis işitmemiştir. İbrahim, kırk yaşına ulaşamadan vefât etmiştir" şeklinde bir bilgi verir.[98] Tirmizî ise, "Hz. Âişe → Urve" tarîkini tercih etmesine rağmen hadisin İbrahim et-Teymî kanalından da geldiğine işaret ettikten sonra "Fakat bu rivâyet sahîh değildir. Zira İbrahim et-Teymî'nin Hz. Âişe'den hadis işittiğini bilmiyoruz" der.[99] Mâlikî âlim İbn Abdilberr'e göre de hadis, bu vecihten

---

94 Bkz. *İbn Mâce*, Tahâret, 69 (502 no'lu hadis).

95 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 62.

96 Bkz. *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis); *Ebû Dâvud*, Tahâret, 69 (179 no'lu hadis); *İbn Mâce*, Tahâret, 69 (502 no'lu hadis); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 210.

97 Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 121 (I, 104-105).

98 Bkz. *Ebû Dâvud*, Tahâret, 69 (178 no'lu hadis). Biyografi yazarlarının ifadesine göre Kûfe'nin ileri gelen âbid ve zâhidlerinden olan İbrahim b. Yezîd Ebû Esmâ et-Teymî (92/711), aynı zamanda fakîh ve sika bir râvîdir. Bununla birlikte başta Hz. Âişe olmak üzere Hz. Hafsa, Ebû Zerr, Hz. Ali, İbn Abbâs gibi sahâbîlerden hadis işitmemiştir. Bunun için, böyle rivâyetleri munkatı kabul edilir. Aynı sebepten ötürü Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813), onun Enes b. Mâlik'den naklettiği "Oruçlunun eşini öpebileceğine" dair hadisin de hiçbir değerinin olmadığını ifade etmektedir. İbrahim b. Yezîd hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, I, 203; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 154.

99 Bkz. *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis).

munkatıdır.[100] Dolayısıyla bu bilgilere dayanarak hadisin "Hz. Âişe → İbrahim et-Teymî" tarîkinin sahih olmadığı söylenebilir.

Hâdis âlimleri, "Hz. Peygamber'in eşini öpüp abdest almadan namaz kıldığına" dair hadisin "Hz. Âişe → Urve" tarîkinden gelen rivâyeti için de çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Nitekim Ebû Dâvud'un bildirdiğine göre Yahya el-Kattân öğrencisinden, bu hadisin ve bir de (istihâza kanı gören kadın ile ilgili olarak vârid olan) "Kan, hasıra damlasa bile namazını kıl" rivâyetinin üzerini çizmesini istemiş, bunların hiçbir değerinin olmadığını ifade etmiştir.[101] Tirmizî de hadisi bu tarîkten naklettikten sonra "Ashâbımız (hadisçiler) Hz. Âişe'den gelen bu hadisi terk etmişlerdir. Zira bu hadis onlara göre, isnâdı sebebiyle sahîh değildir" demekte, daha sonra da Yahyâ el-Kattân'ın, Ebû Dâvud tarafından da nakledilen açıklamalarına işaret etmektedir.[102] Hadisin İbrahim et-Teymî rivâyetini nakleden Nesaî ise hadisten sonra "Gerçi bu hadisi 'Habîb b. Ebî Sâbit ← Urve ← Âişe" senediyle Ameş de nakletmiştir" dedikten sonra Yahya el-Kattân'ın tenkidlerine yer verir.[103] Hadis ile ilgili bu tenkidler Urve ile Habîb b. Ebî Sâbit arasındaki ittisâl ile ilgilidir.

Biyografi yazarları, Habîb b. Ebî Sâbit'in (119/737) münekkidlerin çoğunluğu tarafından sika buluduğunu ancak bu râvînin Urve b. ez-Zübeyr'den hadis işitmediğini ifade etmektedir. Hatta bazı münekkidlere göre, bu konuda hadisçilerin ittifâkı vardır. Hadisçilere göre Habîb'in bu hadisin senedinde zikrettiği Urve, Urve el-Müzenî'dir. Nitekim Süfyân es-Sevrî "Habîb bize sadece Urve el-Müzenî'den nakilde bulundu" derken İshak b. Râhûye de "Habîb'in Urve'ye mülâkî olduğunu zannetmeyin" uyarısında bulunur. Habîb'in aslında nakilde bulunduğu Urve el-Müzenî ise Zehebî ve İbn Hacer'in beyânlarına göre "tanınmamaktadır".[104] Ahmed b. Hanbel, Urve el-Müzenî'nin Hz. Âişe'ye yetişemediğini söylemektedir. Bu noktada genelde sika kabul edilen Habîb'in, İbn Huzeyme ile İbn Hibbân gibi bazı münekkidler tarafından "müdellis" şeklinde tenkid edilmesi önem kazanmaktadır.[105]

Hadisçilerin verdiği bu bilgilere dayanarak hadisin "Hz. Âişe → Urve" tarîkinin de sahih olmadığı söylenebilir. Nitekim Tirmizî'nin

---

[100] Bkz. *et-Temhîd*, XXI, 172.

[101] Bkz. *Ebû Dâvud*, Tahâret, 69 (180 no'lu hadis).

[102] Bkz. *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis).

[103] Bkz. *Nesaî*, Tahâret, 121 (I, 104-105).

[104] Bkz. Zehebî, *Mîzân*, III, 65; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 171.

[105] Habîb b. Ebî Sâbit hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325, II, 156-157; VII, 170.

verdiği bilgiye göre Buhârî, bu tarîkin zayıf olduğunu, zira Habîb'in Urve'yi işitmediğini söylemiştir.[106]

Ebû Dâvud'un zikrettiği[107] "Hz. Âişe → Urve → Bir Şeyh (أصحاب لنا) → Ameş → İbn Mağrâ" tarîki de, Urve'nin durumuna ilâveten Ameş'in şeyhinin kim olduğunun bilinmemesi sebebiyle zayıftır. Kaldı ki Ameş'in râvîsi Abdurrahman b. Mağrâ da, münekkidlerin tenkid ettiği bir isimdir.[108]

Hadis ulemâsından bir uyarı gelmese de, metnin bir diğer tarîki olan "Hz. Âişe → Zeyneb es-Sehmiyye" rivâyeti ile ilgili olarak da bazı râvî kusurlarından bahsedilebilir. Nitekim bu tarîkte hadisi Hz. Âişe'den nakleden Zeyneb es-Sehmiyye, münekkidler tarafından "mechûl" ve "delil olmaz" gibi ifadelerle tenkit edilmiştir.[109] Bu tarîkin bir diğer râvîsi olan Haccâc b. Ertât (145/771) hakkında da bazı önemli tenkidler vardır.[110]

Sonuç olarak, "Hz. Peygamber'in eşini öpüp daha sonra abdest almadan namaz kıldığına" dair hadisin sahîh bir tarîkinin bulunmadığı söylenebilir. Nitekim Tirmizî'nin değerlendirmeleri de bu yöndedir.[111]

Zâhirî âlim İbn Hazm'a (456/1064) göre de bu hadis sahîh değildir. Ona göre "İbrahim et-Teymî → Ebû Ravk" tarîkinde yer alan Ebû Ravk zayıf bir ravidir.[112] "Hz. Âişe → Urve → Bir Şeyh (أصحاب لنا) → Ameş" tarikînde ise Ameş'in şeyhi mechûldur. İbn Hazm'a göre bu hadis sahîh olsa bile delil olmaz. Zira muhtevâsı, insanların abdest âyeti inmeden önceki davranışları ile uyum arz etmektedir. Yani bu hadis, "dokunma sebebiyle abdest alma emrini" içeren âyet tarafından nesh edilmiştir. Dolayısıyla bu âyet hadise göre fazladan bir hü-

---

106 Bkz. *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis).

107 Bkz. Tahâret, 69 (180 no'lu hadis).

108 Abdurrahman b. Mağrâ; "değeri yok", "Ameş'den mütâbii olmayan hadisler nakleder", "hadisi yazılabilecek zayıf bir râvîdir", "zayıftır" gibi lafızlarla cerh edilmiştir. Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, IV, 320; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 246.

109 Tam adı, Zeyneb bnt. Muhammed b. Abdillah b. Amr olan Zeyneb es-Sehmiyye hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, III, 159; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 451.

110 Haccâc, münekkidler tarafından "hadiste gevşektir", "hadiste güçlü değildir", "delil olmaz", "metrûk", "hadislere ziyâde yapar, ziyâde yapmadığı hadisi yok gibidir" ve en önemlisi "tedlis yapar" gibi ifadelerle tenkid edilmiştir. Haccâc b. Ertât hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, II, 197.

111 Bkz. *Tirmizî*, Tahâret, 63 (86 no'lu hadis).

112 Asıl adı Atiyye b. el-Hâris olan Ebû Ravk hakkında görebildiğimiz kadarıyla, hadisinin reddini gerektirecek önemli bir tenkid yoktur. Dolayısıyla İbn Hazm'ın bu değerlendirmesinde yalnız kaldığı söylenebilir. Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 200.

küm ifade etmekte olup terki veya (mezkûr rivâyet ile) tahsisi mümkün değildir.[113]

Hanbelî âlim İbn Kudâme de Hanefîler tarafından kullanılan bu hadise itirâz eder. Ona göre bu rivâyetin bütün tarîkleri illetlidir. Zira meşhur hadis münekkidleri hem Urve hem de İbrahim et-Teymî tarîkinden gelen rivâyetlerini zayıf bulmuş, hiçbir değerleri olmadığını ifade etmişlerdir.[114]

Mâlikî âlim İbn Abdilberr'in verdiği bilgiye göre ise İmâm Şâfiî bu hadisi Habîb b. Ebî Sâbit ve İbrahim et-Teymî nin bulunmadığı "Ma'bed b. Nübâte ← Muhammed b. Amr b. Atâ ← Hz. Âişe ← Hz. Peygamber" senediyle zikretmiştir. Fakat İmâm Şâfiî daha sonra "Ma'bed b. Nübâte'nin nasıl bir râvî olduğunu bilmiyorum. Eğer sika ise, öpme ve dokunma konusunda abdesti gerekli görmem" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[115] Bu noktada, herhangi bir biyografi kitabında Ma'bed b. Nübâte isimli bir râvîye rastlayamadığımızı ifade etmemiz gerekir. Ancak İmâm Şâfiî'nin, bu râvî ile ilgili değerlendirmesi ve özellikle de görüşünde ters istikâmette bir değişiklik yapacak muhtevâya sahip hadisini delil olarak almaması, onun rivâyet ehliyeti hakkında bir fikir verebilir.

Hanefîler tarafından bu konuda delil olarak kullanılan bu tek hadisin zayıf kabul edilmesine sebep olan râvîlerle ile ilgili diğer bazı ayrıntılar da kanaatimizce dikkate değerdir. Nitekim Haccâc b. Ertât, Kûfelidir; "Kûfe müftüsü" ve "Basra kadısı" unvanlarıyla anılmaktadır. Habîb b. Ebî Sâbit de Kûfelidir ve "Kûfe müftisi" unvanına sahiptir. Aynı şekilde Abdurrahman b. Mağrâ da Kûfelidir ve bir süre Ürdün kadılığı görevinde bulunmuştur. İbrahim et-Teymî de yine Kûfelidir ve şehrin ileri gelen fukahâsından kabul edilmektedir. Kısacası hadisin zayıf addedilmesine sebep olan bütün bu râvîler Kûfelidir ve hadis yanında, hatta belki bundan daha fazla fıkıh ile uğraşmakta; kadılık ve müftülük yapmaktadır. Genel itibâriyle Kûfe ulemâsı, "dokunmanın abdeste zarar vermediği" yönünde fetvâ vermektedir. Bu noktada, hadisin lafız ve senedine gösterilen ilginin büyük oranda hadis ulemâsına has olduğunu; asıl uğraş alanı başka bir ilim dalı olanların ise daha ziyâde metnin muhtevâsı ile ilgilendiklerini hatırlamakta fayda olacaktır.[116]

---

113 ولو صح لما كان لهم فيه حجة لأن معنى هذا الخبر منسوخ بيقين لأنه موافق لما كان الناس عليه قبل نزول الآية ووردت الآية بشرع زائد لا يجوز تركه ولا تخصيصه . İbn Hazm'ın bu yorumları için bkz. *el-Muhallâ*, I, 246.

114 Bkz. *el-Muğnî*, I, 258.

115 Bkz. *et-Temhîd*, XXI, 177. Aynı bilgiye İbn Abdilberr'e atıfla İbn Rüşd de yer verir (bkz. *Bidâyetü'l-Mücteheid*, I 29).

116 Nitekim İbn Hibbân (354/965) da "hadisçilerin, mesâilerinin büyük çoğunluğunu metinlerden ziyâde râvîlerin ve isnâdların öğrenilmesine hasrettiğini,

3. Bazı Sahabî ve Tâbiîlerden Nakledilen Görüşler

Hanefî âlimler, her konuda olduğu gibi karşı cinse dokunmanın abdeste etkisi meselesinde de Ebû Hanîfe'nin "ilmimin kaynakları" şeklinde tavsif ettiği[117] dört sahâbînin yani Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesud ve İbn Abbâs'ın görüşlerine özellikle yer vermişlerdir. Buna göre Hz. Ali ve İbn Abbas dokunmanın abdeste zarar vermeyeceğini söylerken Hz. Ömer ve İbn Mesud'a göre bu durum abdesti bozar.[118] Ancak Hanefîler Hz. Ömer'in daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği kanaatindedir. Zira sahâbîler bir gün Hz. Ömer'i, namaz bitiminde mescidin arkalarında namaz kılarken gördüler. Bunun üzerine, namazı neden tekrar kıldığına dair bir açıklama yaptı ve şöyle dedi: "Abdest almıştım. Bu sırada Bizanslı câriyemi öptüm ve namaza geldim. Ancak namaz başladıktan sonra mezi geldiğini hissettim. Fakat sizden utanarak namazımı bozmayıp devam ettim. Sonra, Allah'dan korkmak sizden korkmaya göre evlâdır, diye düşündüm; gidip abdest aldım ve namazımı tekrar kıldım". Hanefî âlim Serahsî'ye göre bu rivâyet, Hz. Ömer'in görüşünden vazgeçtiğini göstermektedir. Zira câriyesini öptükten sonra namaza başlamış, ancak mezi hissedince gidip abdest almıştır. Bu da, dokunmanın kendi başına abdest bozucu bir hâl olmadığını gösterir.[119] Serahsî'nin naklettiği bu rivâyeti başka hiçbir kaynakta bulamadığımızı ifade etmemiz gerekir. Bununla birlikte Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inde bu bilgiyi teyid eden başka bir rivâyet vardır. Abdürrezzâk'ın "İbn Cüreyc ← Yahya b. Saîd" kanalıyla naklettiğine göre "eşi, mescide gitmekte olan Hz. Ömer'i öpmüş, fakat o abdest almadan namazını kılmıştır".[120] Yine Abdürrezâk'ın "İbn Uyeyne ← Yahya b. Saîd ← Ebû Bekir b. Muhammed ← Abdullah b. Abdillah b. Ömer" senediyle naklettiğine göre Âtike b. Zeyd, oruçlu olan ve mescide gitmekte olan eşi Hz. Ömer'i öpmüştü. Hz. Ömer buna ses çıkarmadı ve abdest almadan gidip namazını kıldı".[121] İmâm Muhammed de, "İbn Mesud'dan başka, öpmenin abdesti bozduğu kanaatinde olan birini (bir sahâbîyi) bilmiyoruz" değerlendirmesinde bulunur.[122]

---

buna karşın fıkıhçıların metinler ve bunlardan çıkan hükümlerle meşgul olup mânâ ile rivâyeti yeterli gördüğünü" ifade etmektedir. İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, *Sahîh*, tertib: İbn Balbân el-Fârisî, Beyrut 1997, I, 159.

117 Bu konuda bkz. Bağdâdî, el-Hatîb Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trs., XIII, 334.

118 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 67-68; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, I, 30.

119 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 68.

120 Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 135.

121 Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 135-136.

122 Bkz. İmâm Muhammed, *el-Hucce*, I, 65.

Sahâbeden İbn Abbâs ve Hz. Ali'ye göre ise mezkûr durumun abdeste zararı yoktur.[123] İbn Abbâs'a göre abdest âyetlerinde geçen "mülâmese", cinsel ilişki mânâsındadır. Nitekim Ubeyd b. Umeyr, Said b. Cübeyr ve Atâ b. Ebî Rabâh'ın bulunduğu bir mecliste bu kelimenin mânâsı tartışılmış; Saîd ve Atâ bunun "el ile dokunmak" mânâsına geldiğini söylerken Ubeyd, nikâh/cinsel ilişki mânâsına geldiğini iddia etmişti. Durumu, o sırada yanlarına gelen İbn Abbâs'a naklettiler. İbn Abbâs, "İki mevâlî yanılmış, Arab olan ise doğru yorumlamış. Bu kelime, cimâ mânâsındadır. Fakat Allah Taâlâ iffet sahibidir; durumu kinâye yoluyla ifade etmiştir" cevabını verdi.[124]

Daha sonra gelen ulemâdan Mesrûk b. el-Ecda', Âmir eş-Şabî, Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî Rabâh, Tâvûs b. Keysân ve Süfyân es-Sevrî'ye göre de şehvet içersin veya içermesin, mezi gelmesine sebep olmadıkça öpmeden ve dokunmadan dolayı abdeste gerek yoktur.[125]

III. DEĞERLENDİRME

Karşı cinse temâsın ve genelde bu çerçevede değerlendirilen öpmenin abdeste etkisi meselesi, sahâbe döneminden itibaren tartışılmaya başlamış, zaman içinde mezhepler arasındaki ihtilâfların en başta gelen örneklerinden biri halini almıştır. Bu tartışmanın temel nedeni, Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerle Hz. Peygamber'den sadır olan çeşitli uygulamaların farklı şekillerde yorumlanmasıdır. Nitekim bu verilere birinci dereceden muhatap olan ve özellikle de Hz. Peygamber'in uygulamalarına şahit olan sahâbîler dahî konu hakkında ittifâk edememiştir. Meselenin, abdest gibi her gün birkaç kere tekrarlanan ve hemen bütün ibadetlerin ilk şartı kabul edilen abdest ile ilgili olması da konunun bir başka önemli boyutudur. Hâlbuki ibadete ilişkin hususların Allah ve Rasûlü tarafından tespit edilmesi gerekir.

Allah Taâlâ abdest âyetlerinde abdest, gusül ve teyemmüm gibi üç temizlik çeşidine işâret buyurmaktadır. Bu bağlamda önce abdesti sonra da guslü zikretmiştir. Malum olduğu üzere bunlar su ile yapılan temizliklerdir. Allah Taâlâ son olarak, temizlik yapılması gerektiği halde su kullanımına engel bazı durumlara değinir. Bunlar hastalık ve yolculuk halleridir. Böyle durumlarla karşılaşıldığında ve temizlenmek gerektiğinde uygun bir toprak ile teyemmüm yapılabilecektir. Peki, böyle şartlar altında yapılan teyemmüm hangi temizlik

---

123 Bkz. İmâm Muhammed, *el-Hucce*, I, 65.

124 Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 134; Taberî, *Tefsîr*, VIII, 389-392.

125 Bu isimler için bkz. İmâm Muhammed, el-Hucce, I, 66; Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, I, 136, *Tirmizî*, Tahâret, 63; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXI, 172; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 256-257.

çeşitleri yerine geçecektir? Bunlardan birincisi, tuvaletten gelinmesi durumudur. Allah Taâlâ, günlük hayatta en çok karşılaşılan ve abdest gerektirdiğinde ihtilâf bulunmayan tuvalet konusunu zikreder ve teyemmüm yapılarak bundan temizlenilebileceğine işaret buyurur. Âyetin akışına göre, teyemmümün kendisi yerine geçeceği ikinci keyfiyet ise, karşı cins ile olan "mülâmese" durumudur. Bunun guslü değil abdesti bozduğu var sayılırsa, "Allah, teyemmüm ile telâfi edilebilecek abdestsizlik keyfiyetine neden iki ayrı vâkıa ile işaret etmiştir?" gibi bir soru akla gelir ve son temizlik çeşidi olan gusle değinilmemiş olur. Hâlbuki Allah Taâlâ âyetin başında, su ile yapılacak temizlikler sadedinde abdest yanında gusle de işaret etmiştir. Öyleyse âyetin son kısmında, teyemmümün abdest yerine geçeceğini ifade ettikten sonra sıranın gusle gelmesi, en azından mantıkî seyir açısından daha uygun gibi görünmektedir. Dolayısıyla, âyette geçen "mülâmese" kelimesinin "cinsel ilişki" mânâsına hamledilip cünüp olma durumunda da teyemmüm yapılabileceği sonucuna ulaşılırsa, Hanefî ulemânın da dikkat çektiği üzere, âyet daha çok anlam ihtivâ ediyor olacaktır.

Abdest âyetlerinde geçen "dokunma" ifadesinin, Hz. Peygamber tarafından da böyle yorumlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu ifade gerçekten mücerred dokunmaya/temâsa delâlet ediyor olsaydı, Allah Rasûlü tarafından mutlaka açıklanması beklenirdi. Halbuki O'ndan nakledilen hiçbir rivâyette, ister eşi isterse torunu olsun, karşı cinse sırf dokunduğu için gidip abdest aldığına dair açık bir ifade ve hatta bir ipucu bulunmamaktadır. Aksine namaz kılarken bile eşine dokunmakta ve ibadetine devam etmektedir.

Bu yöndeki bilgiler bize göre, en azından Şâfiîlerin "dokunmak, mutlak olarak yani hiçbir şart dikkate alınmaksızın, abdesti bozar" şeklindeki görüşünü zayıflatmaktadır. İmâm Şâfiî'nin bu meseleyi incelerken, Hz. Peygamber'in konuya doğrudan delâlet eden herhangi bir uygulamasına veya uyarısına yer vermemiş olması da görüşünü, ilgili kısmının delâleti tartışmalı olan abdest âyetlerine bina ettiğini göstermektedir.

Böyle durumlarda şehveti dikkate alan Mâlikî ve Hanbelî görüş de tartışılabilir niteliktedir. Her şeyden önce bu görüşü savunan ulemâ "Hz. Peygamber'in, eşine şehvetle dokunduğu için gidip abdest aldığına" dair bir rivâyet serdedememektedir. Yani elimizde Hz. Peygamber'in sırf şehvetli bir dokunuş sebebiyle kendini abdestsiz addettiğine dair bir bilgi yoktur. Öyleyse bu görüş de temel olarak mezkûr âyetlere dayanmaktadır. Fakat öyle anlaşılıyor ki bu kanaatte olan ilim adamları, lafız itibariyle umum ifade eden bir metinden husûsî mânâ çıkartmaktadır. Yani umumî olarak dokunmaktan bahseden âyet, "şehvet şartıyla" gibi kayıtla tahsis edilmektedir. Ancak aynı âyet umûm ifade ettiği yani herhangi bir sınırlama getirme-

diği için dokunulan kişinin büyük veya küçük olması, mahrem olup olmaması gibi hususlar arasında ayrım yapmayan bu ulemânın, yine aynı şekilde metinde bulunmayan "şehvet" gibi bir hususu dikkate alması, kendileri açısından bir çelişki gibi görülebilir. Sahâbîler içinde "dokunmak, abdesti mutlak olarak bozar" ve "mutlak olarak bozmaz" görüşlerinin temsilcileri bulunmasına rağmen şehvet şartını öne çıkaran bir isme rastlanmaması da bu hükmün sıhhati açısından fikir verecek durumdadır.

Bu görüşlerden birini savunan ilim adamlarının, muhâlifler tarafından delil olarak kullanılan hadislerin özellikle delâletine getirdiği itirâzlar da genel itibariyle zorlama niteliğinde görünmektedir. Zira hadisler, mezhep mensûbiyeti hissettiren böyle yorumlar ışığında anlaşılmaya çalışılırsa, muhtemelen hiçbir meseleye katî olarak delâlet edemiyor olacaktır.

IV. SONUÇ

Kısaca ifade etmek gerekirse; sıhhat ve delâleti tartışılmayacak kadar net bir delil bulunmadıkça karşı cinse dokunmanın/öpmenin abdeste zarar vermemesi gerektiği söylenebilir. Zira "dokunmanın abdesti bozması" görüşü Hz. Peygamber'in uygulamaları ile çelişmekte, bunun şehvet şartına bağlanması ise âyetin herhangi bir delile dayanmadan tahsîs edilmesi veya ona bir ziyâdede bulunulması gibi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Hâlbuki bunlar, mutlaka bir delile dayanması gereken tasarruflardır. Tartışılan mesele, burada olduğu gibi ibadete ilişkin ise, net bir delile duyulan ihtiyaç daha da artacaktır.

Şüphesiz bu değerlendirmeler meselenin fetvâ ve hüküm yönüyle ilgilidir. Bu noktada eğer bir "ihtiyât" söz konusu edilecekse, karşı cinse dokunan bir Müslümanın yeniden abdest alması çok güzel ve yerinde bir davranış olacaktır. Hatta meseleyi "takvâ" ile irtibâtlandırmak da mümkündür. Ancak burada söz konusu edilen şey, abdesti varken karşı cinsine dokunan kişinin tekrar abdest almadan kılacağı namazın geçerli olup olmayacağıdır. Böyle bir duruma maruz kaldığında kişinin nasıl davranacağı, kendi iç dünyası ve özellikle de mezhep mensûbiyetinin bu kişinin hayatında oynadığı rol ile ilgili olacaktır. Bu bağlamda, mezhep görüşü vazgeçilmez bir değer olarak kabul edilip ona göre davranılabilir. Ancak şartların zorlaması durumunda özellikle Hanefî olmayanların, meseleye "ihtilâflar rahmettir" şeklinde yaklaşılması da mümkündür. Ancak içinde bulunduğu şartların kişiyi gerçekten zorlayıp zorlamadığı da yine onun iç dünyasında vereceği karara bağlıdır. Bu durumda bile önemli olan, kişinin kendi içinde belli bir prensip kararına varması ve imkânı ölçüsünde bunu tatbik etmesidir. Böyle bir duruma maruz kalan kişi-

nin o an için kolayına/işine geleni yapması, kanaatimizce, mezhebî değerlere değil dinî değerlere bakışı ve bunlara verdiği önem ile alakalı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmâm, el-Musannef, thk. Habîburrahman el-Azamî, Beyrut 1403.

Aynî, Bedruddîn Mahmud b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut trs.

Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslâm İlmihâli, İstanbul 1991

Hâkim, Muhammed b. Abdillah en-Nisâburî, Müstedrek, Beyrut 1990.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye, Haydarabad 1357.

----------, Târîhu Bağdâd, Beyrut trs.

İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillah en-Nemerî, et-Temhîd, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülbekîr el-Bekrî, Mağrib 1387.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Tehzîbu't-Tehzîb, Beyrut 1984.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed, el-Muhallâ, Beyrut trs.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, Sahîh, tertib: İbn Balbân el-Fârisî, Beyrut 1997.

İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, el-Muğnî, Riyâd 1999.

----------, el-Kâfî fî Fıkhi İbn Hanbel, Beyrut 1988.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbiddîn el-Hanbelî, Fethu'l-Bârî, Beyrut trs.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman, 'Ulûmu'l-Hadîs, Dımaşk 1986.

Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud, Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi', Beyrut 1974.

Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, (eş-Şâfii es-Sağîr), Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc, Beyrut 1984.

Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref, el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim, Beyrut ts.

Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl, el-Mebsût, Beyrut 1406.

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, Tedrîbu'r-Râvî, Medine 1972.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, el-Ümm, Beyrut 1393

Şener, Abdülkadir, “Abdest”, DİA, I, 68-70.

Şeybânî, İmâm Muhammed b. Hasan, el-Hucce ‘alâ Ehli’l-Medîne, thk. Mehdî Hasan el-Kîlânî, Beyrut 1983, Beyrut 1403.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, Mîzânü’l-İ‘tidâl fî Nakdi’r-Ricâl, Beyrut 1995.

Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî, Şerhu’l-Muvatta’, Beyrut 1411.